

Strategic Advocates for a Better Environment

הגנה חוקתית על הזכות לסביבה ראויה

אדם טבע ודין
ינואר 2025

הגנה חוקתית על הזכות לסביבה ראויה

"אך יהא דבר זה אשר יהא, האינטרס הציבורי הכבד לסביבה ראויה, שהוא אינטרס כלל עולמי, ושמוסס כאמור על זכויות אדם ואינטרסים ציבוריים הזוכים להגנה חזקה בדין ובפסיקה הישראלית, מספיק לדעתי ליצירת חזקה לפיה יתפרשו דינים, ככל שהדבר ניתן, כתואמים את הזכויות והאינטרסים בדבר סביבה ראויה". (בג"ץ 4128/02 אדם טבע ודין – אגודה ישראלית להגנת הסביבה נ' ראש-ממשלת ישראל (2004) (עמ' 572)).

תוכן עניינים

I. הזכות לסביבה ראויה.....	2
II. משבר האקלים הוא אתגר של זכויות אדם.....	4
א. הזכות לסביבה ראויה נגזרת מהזכות לחיים וכבוד.....	4
ב. נזקי משבר האקלים צפויים לשלול צרכים פסיים-קיומיים שבלעדיהם אין האדם יוכל להתקיים בכבוד.....	5
ג. נזקי משבר האקלים פוגעים בזכות לשוויון הנגזרת מהזכות לחיים וכבוד.....	7
ד. היעדר הגדרת צדק אקלימי בחקיקה ובפסיקה בישראל מעידה על החשיבות בעיגון זכות יסוד הסביבה.....	8
III. ההגנה על דיני זכויות האדם שלובה יד ביד בהגנה על הזכות לסביבה ראויה.....	9
א. הזכות לסביבה ראויה קשורה באופן ישיר להגנה על החיים והבריאות.....	9
ב. הזכות לסביבה ראויה קשורה באופן ישיר להגנה על זכות הקניין- קניינו של הציבור.....	10
ג. הזכות לסביבה ראויה קשורה קשר ישיר לזכות לשוויון.....	12
ד. המצב המשפטי בישראל כיום – היעדר מעמד חוקתי לזכות לסביבה ראויה.....	12
IV. מדינת ישראל מפגרת בעיגון הזכות לסביבה ראויה.....	14
א. הגנה חוקתית על הזכות לסביבה ראויה בזירה הבינלאומית.....	16
V. הפיתרון המוצע: עיגון זכות יסוד עצמאית וחזקה בישראל – הזכות לסביבה.....	18
א. הצעת חוק-יסוד: הגנת הסביבה.....	20
VI. המצב הרגולטורי בעולם – קיומן של חוקות שמעגנות את הזכות לסביבה.....	20
VII. הליכים משפטיים בבתי המשפט ברחבי העולם אשר עיגנו הגנה חוקתית על הזכות לסביבה ראויה.....	26

המסמך נכתב בתמיכה כספית של המשרד להגנת הסביבה אולם אין בכך בהכרח הסכמה של המשרד לתכנים המופעים בו

I. הזכות לסביבה ראויה

הזכות לסביבה ראויה משמעותה היא שכל אדם זכאי לחיות בסביבה בעלת תנאים נאותים שאין בה מאפיינים הגורמים לפגיעה בבריאותו או באיכות חייו. משמעותה שכל אדם זכאי להגנה על הסביבה לתועלת דורו ולמען הדורות הבאים, בין היתר הזכות לשתות מים נקיים; לנשום אוויר נקי מזיהום; להנות ממשאבי טבע שבבעלותו. בו בעת הזכות לסביבה מעגנת את מחויבות המדינה ורשויותיה לא לפגוע בערכים סביבתיים של האדם, לשמור על משאבי הטבע, על ערכי נוף, המגוון הביולוגי, להבטיח פיתוח בר קיימא ולמנוע זיהום ודלדול משאבים אקולוגיים.

ההגנה על הסביבה וכתוצאה מכך, הגנה על חיי האדם החי בסביבתו, מחייבת פירוש נורמות מתחום זכויות האדם כך שיכילו בחובן הגנה על אינטרסים משותפים לאדם ולסביבה.¹

דיני זכויות האדם מגינים על האדם בזמן שדיני הסביבה מגינים על סביבתו. מכיוון שהאדם חי בסביבתו ומקיים עימה יחסי גומלין, יהיה קשה לטעון כי דיני זכויות האדם אינם שלובים בדיני הגנה על הסביבה. **התלות בין האדם לסביבתו, מחייבת את ההכרה כי פגיעה בסביבתו של האדם הלוא היא פגיעה באדם עצמו.**

הפגיעה בסביבתו של האדם מחריפה עם השנים לאור משבר האקלים והסיכונים הכרוכים בו לחיי אדם. לכן- גם בפן האקלימי, קיימת הכרה הולכת וגוברת של זיקה הדוקה בין זכויות אדם להגנה על הסביבה ולטיפול במשבר האקלים. לכן, לאור הסיכונים הכרוכים והצורך להעלות את החוסן האקלימי וההגנה על חיי אדם, משבר האקלים מביא עימו שיח של זכויות סביבה ואדם יחדיו. **המודעות ההולכת וגדלה לסיכוני משבר האקלים מחייבת את השימוש בדיני זכויות האדם ואת הצורך בהגנה על הזכות לסביבה ראויה באמצעות עיגון חוקי.**

כפי שיפורט להלן, משבר האקלים מכפיל סיכונים ואירועי קיצון סביבתיים ומחריף תנאים חברתיים. אי-צדק אקלימי הינו העוול הבסיסי של שינוי האקלים ורק ההכרה בו יכולה לעזור לזהות הזדמנויות לצמצום הפערים הללו. ההבנה כי משבר האקלים הוא אתגר של זכויות אדם וכי אי צדק אקלימי יפגע בזכות לשוויון, בכבוד האדם ובחיי מחייבת את העיגון הסטטוטורי של מחויבות המדינה להגן על תושביה. השינוי הבסיסי בהכרה בזכות לסביבה ראויה וצדק אקלימי, הוא בין היתר שמקנה לציבור את היכולת לדרוש מהממשלות להגן עליו מאיומי משבר האקלים ולשאוף לצמצום פערים.

על יסוד ההכרה הזו, מתעורר דיון בשאלה האם **הזכות לסביבה ראויה עומדת לבדה כזכות אדם עצמאית** או שמא מדובר **בזכות אדם נגזרת מהזכות לחיים וכבוד** שקיבלו עיגון חוקתי בישראל תחת חוק יסוד כבוד האדם וחירותו.

מחד, יש השוללים את קיומה של הזכות לסביבה ראויה ושיוכה לקבוצת הזכויות החוקתיות. גישה השוללת את היותה זכות נגזרת חוקתית מצמצמת את היקף הזכות לסביבה ראויה לאמות המידה הנקבעו בחוקי סביבה ספציפיים. על פי גישה זו ניתן לטעון כי הזכות לסביבה ראויה מוגנת רק תחת חוקי סביבה כגון: חוק אוויר נקי,

¹ יובל שני, "הזכות לאיכות סביבה ראויה כזכות אדם במשפט הבינלאומי" (297).

תשס"ח-2008, חוק שמירת הסביבה החופית, תשס"ד-2004, חוק שמירת הנקיון, תשמ"ד-1984, חוק החמרים המסוכנים, תשנ"ג-1993 ועוד.

כך לדוגמא כבוד השופט אהרן ברק קבע בפסיקתו כי **הפרשנות המשפטית של חוק יסוד כבוד האדם וחירותו לא מאפשרת לכלול את הזכות לסביבה ראויה** – בעניין בג"ץ 4128-02 אדם טבע ודין – אגודה ישראלית להגנת הסביבה נ' ראש-ממשלת ישראל פ"ד נח(3) 503 (2004). שם, נקבעה **פרשנות מצומצמת**, לפיה הזכות לחיים ולשלמות הגוף כוללת הגנה מפני פגיעה סביבתית רק כאשר ניתן "להראות סכנה מוחשית וממשית". כמו כן, נקבע כי "חוק הפוגע באיכות הסביבה באופן הגורם לפגיעה במינימום הקיום האנושי פוגע בכבוד האדם ובחירותו".

מנגד, יש הטוענים שהזכות לסביבה ראויה נגזרת מחוק יסוד כבוד האדם וחירותו ובכך מחייבת את ההתייחסות אליה כזכות חוקתית ובכך **ההגנה עליה צריכה להיות משמעותית בעלת חיוב המדינה בפעולות קונקרטיות למען הגנה על הזכות**.

כפי שניתן לראות במחקר להלן, למרות הצורך בהגנה משמעותית על הזכות לסביבה ראויה, גם לאור החרפת משבר האקלים – כיום לא קיימת בישראל מסגרת חוקתית על חוקית (בין אם כנגזרת של זכויות יסוד קיימות או כזכות אדם חדשה), אשר תחייב את המדינה לפעול באופן אקטיבי נגד מפגעים סביבתיים ולמנוע את הפגיעה בסביבת חייו של הציבור בישראל. בנוסף, נכון לכתיבת מחקר זה, אין חובה מפורשת בחוק על המדינה לפעול באופן מיטבי לצמצום הפליטה של גזי חממה במדינה; לבצע פעולות של היערכות להשלכותיו של משבר האקלים ולפעול למען מניעת הפגיעה בחיי הציבור ובבריאותו.

כפי שיוצג להלן, כיום, ברור לכל כי הזכות לחיים, לכבוד ולשלמות הגוף **לא יכולה להתקיים לבדה ללא הגנה על סביבתו של אדם והגנה מפני נזקי משבר האקלים** – הלוא הגנה זו הינה הגנה על מינימום קיום אנושי. אדם שמאבד את ביתו בשל הצפות וניהול מי נגר כושל, הוא אדם שכבודו נפגע; אדם שמתקשה להגיע לטיפול רפואי נאות עקב עומס על מערכות הבריאות הציבוריות בשל אירועי מזג אוויר קיצוניים, הוא אדם שכבודו נפגע; אדם שסיבול מחוסר ביטחון תזונתי עקב פגיעה במערכות אקולוגיות, פגיעה ביבול ועליית מחירי המזון, הוא אדם שכבודו נפגע. **קיים קשר ישיר בין מפגעים סביבתיים וסיכוני האקלים לבין הגנה על כבוד האדם, בריאותו, חייו ושלמות גופו. ההגנה שקיימת כיום לזכות לסביבה בחוקי סביבה ספציפיים היא לא משמעותית דיה.**

בשל היעדר חוק יסוד הסביבה וחקיקת אקלים ראשית, קיים קושי להגן על האינטרסים הסביבתיים אך ורק באמצעות חוקי סביבה, במיוחד כאשר אינטרסים אלו נבחנים בבתי המשפט אל מול אינטרסים לגיטימיים (יותר או פחות) אחרים, כמו אלו של החברות הפרטיות והתעשייה המזהמת. בתי המשפט מתקשים לרוב להיעתר לסעד כנגד מפגע סביבתי והזכות לסביבה נדחקה הצידה ללא הגנה מספקת. פעמים רבות עומדת דווקא הגנה חוקתית לצד שכנגד (הגנה על קנינו של מפעל לדוגמא), אל מול הזכות לסביבה ראויה שעומדת לעיתים חלשה ללא הגנה חוקתית. בתי המשפט, אשר מפנימים יותר ויותר את חשיבות הגנה על הסביבה והיערכות למשבר האקלים, יתקשו לפסוק פסיקות קונקרטיות ומהותיות בעניין, ויתקשו לתת בכורה חד משמעית לזכויות סביבתיות בפסיקותיהם.

משמעות הדבר היא אחת – הגנת על הסביבה ובריאות הציבור באמצעות חוק יסוד, תסלול את דרך המלך לבתי המשפט להעדיף את האינטרסים הסביבתיים והבריאותיים במקרים של התנגשות בינם לבין אינטרסים אחרים ותאפשר הגנה על חיי אדם בישראל.

כפי שיוצג להלן, מדינות רבות בעולם הבינו זה מכבר כי יש להגן על הזכות לסביבה הן באמצעות עיגונה בחוקת המדינה שלהם והן באמצעות פסיקות בתי המשפט שפירשו את הזכות לסביבה ראויה כנגזרת של הזכות לחיים. הפתרון המוצג במחקר זה, הינו עיגון עצמאי של הזכות לסביבה באמצעות חקיקת חוק יסוד: הסביבה, אשר יעגן את המעמד הנורמטיבי העל חוקתי של חקיקת אקלים וסביבה ובכך יחייב את הממשלה לפעולה למען הגנה על חיי אדם. הפתרון יקל על בתי המשפט לתעדף בפסיקותיהם את ההיבט הסביבתי והבריאותי. יתרה, יש לעגן חקיקת אקלים ראשית באמצעות הכנסת, ולא להסתפק בהחלטות ממשלה בנושאי סביבה ואקלים שאינן ישימות, אינן אכיפות ושהדין אינו מספק הגנה חוקתית משמעותית מפני הפרתן, עקב נזק סביבתי בכלל, ואקלימי בפרט.

II. משבר האקלים הוא אתגר של זכויות אדם

זכויות האדם מחייבות את השלטון לנקוט בפעולות אקטיביות על מנת לאפשר לציבור לנצל וליהנות מזכויותיהם, ומנגד להימנע מלנקוט פעולות שיגבילו את הציבור להנות מזכויות אלו. מקובל לחלק את דיני זכויות האדם לזכויות אדם טבעיות, הזכויות האזרחיות-פוליטיות, כדוגמת הזכות לחיים, ביטחון, חירות וקניין, שעניינן הדיפת הפגיעה בהן מצד המדינה, ולזכויות אדם חברתיות אשר מתמקדות בזכויות כלפי המדינה,² אלה זכויות הכלכליות-חברתיות הכוללות את הזכויות לעבודה, לתנאי עבודה הוגנים, למנוחה ולחופשה, לרמת חיים מינימלית, לבריאות, לרווחה לחינוך ולתרבות.

ניתן לטעון לשתי גישות עיקריות ביחס לשאלה כיצד דיני זכויות האדם יכולים לקדם מטרות סביבתיות. גישה ראשונה טוענת כי יש לגזור את ההגנה על הסביבה מדיני זכויות האדם המסוריות, מהזכות לחוק יסוד כבוד האדם וחירותו. הגישה השנייה מתעדפת הגנה חזקה יותר על הזכות לסביבה באמצעות עיגונה כזכות יסוד עצמאית.

א. הזכות לסביבה ראויה נגזרת מהזכות לחיים וכבוד

הזכות לקיום בכבוד טמון בגרעינה של הזכות הבסיסית לכבוד האדם שקיבלה הכרה כזכות חוקתית במשפט החוקתי בישראל. סעיף 4 לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו קובע כך: "כל אדם זכאי להגנה על חייו, על גופו ועל כבודו", וסעיף 2 לחוק היסוד קובע כי "אין פוגעים בחייו, בגופו, או בכבודו של אדם באשר הוא אדם". הזכות לכבוד האדם מעוגנת, אפוא, בחוק היסוד הן בהיבט החיובי (המתבטא בחובתה של המדינה להעניק לה הגנה), והן בהיבט השלילי (המתבטא בחובתה של המדינה להימנע מפגיעה). יפים לעניין זה דבריו של אהרון ברק בעניין בג"ץ 366/03 עמותת מחויבות לשלום וצדק חברתי נ' שר האוצר, ס(3) 464 (2005) (פסקה 12):

²דפנה ברק ארז, "זכויות חברתיות במשפט הישראלי: הגנה ישירה, הגנה עקיפה ואתגרים להמשך הדרך" (53).

"חובתה של המדינה היא כפולה: ראשית, מוטלת עליה החובה שלא לפגוע בכבוד האדם. זהו ההיבט ה"שלילי" (ה-status negativus) של הזכות. הוא מעוגן בסעיף 2 לחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו. שנית, מוטלת עליה החובה להגן על כבוד האדם. זהו ההיבט ה"חיובי" (ה-status positivus) של הזכות. הוא מעוגן בסעיף 4 לחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו. שני ההיבטים (ה"שלילי" (הפסיבי) וה"חיובי" (האקטיבי)) הם חלקים שונים מן השלם, שהוא הזכות החוקתית לכבוד. שניהם נובעים מפירושה של הזכות לכבוד כפי שהיא מעוגנת בחוק היסוד. אין בכורה להיבט זה לעומת היבט אחר.. איסור הפגיעה בכבוד וחובת ההגנה על הכבוד מטילים שניהם חובות משמעותיות על המדינה ועל הפרטים החיים בה."

הצורך ליישם את הזכות לכבוד יכולה להטיל על המדינה את החובה החוקתית להבטיח כי יעמדו לאדם הגנות מפני מפגעים סביבתיים ומפני סיכונים אקלים. על כן, עולה השאלה האם ניתן לטעון כי הזכות לסביבה ראויה נגזרת מהזכות לכבוד אשר בה מעוגנת הזכות כי יעמדו לרשות האדם צרכי קיומו הבסיסיים ביותר, לדוגמא להתקיים ממים נקיים מזיהום, מאוויר ללא זיהום תחבורתי מזיק לבריאות; מגישה מלאה למשאבי הטבע ולביטחון אנרגטי ותזונתי. מעבר לכך, לאור סכנות משבר האקלים והנזקים לסביבה ולחיי אדם ניתן לטעון כי הנזקים הצפויים יהיו משמעותיים עד כדי שמחייבים את ההגנה החוקתית על הזכות לסביבה.

ב. נזקי משבר האקלים צפויים לשלול צרכים פיסיים-קיומיים שבלעדיהם אין האדם יוכל להתקיים בכבוד

בעוד שמשבר האקלים בעבר נחשב לנושא סביבתי בלבד, כיום ברור כי הסכנות האקלימיות הצפויות מאיימות לפגוע בזכויות האדם הבסיסיות ביותר.

משבר האקלים העולמי נושא עימו איומים ייחודיים למדינת ישראל בשל מאפייניה: אקלים חצי-מדברי, צפיפות גבוהה, רגישות גיאואסטרטגית והיותה אי-אנרגטי בין שכנותיה. אזור מזרח הים התיכון נחשב אזור רגיש במיוחד לשינוי האקלים, היות שקצב השינוי ועוצמתו גבוהים יותר מאשר במרבית האזורים הגאוגרפיים על פני כדור הארץ. מחקרים בנושא שינוי האקלים בישראל בעשורים האחרונים הצביעו על מגמת התחממות של כ- $1.2-2.0^{\circ}\text{C}$ לעשור מעל מזרח הים התיכון בכל עונות השנה ובייחוד בעונת הקיץ.³

החרפת משבר האקלים יכול ליצור מצב שנשללים צרכים פיזיים של האדם שבלעדיהם אין הוא יכול להתקיים. בעקבות משבר האקלים, האתגרים הקיימים ימשיכו להתעצם: חום עז, מחסור במים, עוני ורעב. לפי הדוח של הפאנל הבין-ממשלתי בנושא שינוי אקלים של האו"ם (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC) שפורסם בשנת 2022, אשר חיברו 270 מדענים מובילים מ-67 מדינות בעולם, אם עליית הטמפרטורה הממוצעת העולמית תחצה אף את רף ה- 1.5°C בעשורים הקרובים המעלות הגבוהות נמדדו מסיביר ועד דרום אמריקה - וגם באירופה נרשם חודש חם במיוחד, ולמעשה, החורף השני החם ביותר של

³אלפרט פ, הוכמן א ויצחק-בן-שלום ח. 2019. סקירת התחזיות לשינוי האקלים הצפוי בישראל. אקולוגיה וסביבה.

היבשת אי פעם. בנוסף, טמפרטורות האוקיינוסים הגיעו גם הן לשיא במהלך החודש - ונרשמה בהם טמפרטורה ממוצעת של כ-21.06 מעלות צלזיוס. מערכות אנושיות וטבעיות יתמודדו עם השפעות חמורות, חלקן בלתי הפיכות: האוכלוסייה החשופה לחום קטלני צפויה לגדול מ-30% היום ל-48-76% עד סוף המאה, בהתאם לרמות ההתחממות תחת "תרחיש עסקים כרגיל", לפיו החברות האנושיות ימשיכו בתהליכי פיתוח ללא כל הגבלה על פליטות גזי חממה; ברוב האזורים, הייצור החקלאי יפחת ויוביל למחסור במזון, יעלה הסיכון לתמותה ותחלואה עקב החום. ניתן לראות שכבר בשנת 2023, כפי שקבע ופרסם מכון קופרניקוס⁴ - שנת 2023 הייתה הראשונה במהלכה כדור הארץ חווה 12 חודשים רצופים בהם נמדדו **טמפרטורות הגבוהות בכ-1.5 מעלות צלזיוס בהשוואה לעידן שקדם למהפכה התעשייתית.**

מעבר לכך, השלכות שינוי האקלים צפויות לפגוע בכלכלת ישראל, ברווחה ובבריאות תושביה, בביטחון התזונתי, בביטחון המים, **משמע- פגיעה בחיי אדם בישראל.** במצבי קיצון אלו, ניתן לטעון בנקל כי על המדינה לדאוג באופן אקטיבי להגן על זכות לסביבה של האדם כנגזרת של הזכות לחיים וכבוד. על הצורך בהגנה חוקתית במצבי קיצון, עמדה השופטת א' פרוקצ'יה בעניין ע"א 9535/06 עבדאללה אבו מסאעד נ' נציב המים (נבו) (5.6.2011) (פסקה 22):

".. הפגיעה בכבוד האדם עשויה להתבטא בהשפלה נפשית ובביזוי, ועשויה היא להתבטא בשלילת צרכים פסיים-קיומיים שבלעדיהם אין אדם יכול לקיים חיים בכבוד. טול מאדם את קורת הגג, המזון, המים, והטיפול הרפואי הבסיסי, ונטלת ממנו את יכולתו להתקיים בכבוד, ולהגשים את הווייתו כאדם. **חשיבותה המהותית של זכות האדם לקיום מינימלי בכבוד הינה בכך שהצורך ליישמה במצבים קיצוניים עשוי להוביל לכך שעל המדינה תוטל חובה חוקתית להבטיח כי יעמדו לרשות האדם צורכי קיומו הבסיסיים ביותר, ובכלל זה מים**.. נגישות למקורות מים לצורך שימוש אנושי בסיסי נופלת בגדרי הזכות לקיום מינימלי בכבוד. מים הם מצרך חיוני לאדם, ובלא נגישות בסיסית למצרך זה באיכות סבירה אין האדם יכול להתקיים. לפיכך, יש להשקיף על הזכות למים כחלק מהזכות לקיום אנושי בכבוד, הזוכה להגנה חוקתית מכח הזכות החוקתית לכבוד האדם, המעוגנת בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו".

זאת ועוד, מדעני האו"ם קבעו כי מעבר לסיכונים הישירים, **משבר האקלים הינו מכפיל גורמי סיכון קיימים**, כדוגמת צריכה שאינה בת-קיימא, גידול מהיר במספר האנשים החיים בערים, אי-שוויון משמעותי, עוני מתמשך, הרס קרקעות, תרבות צריכה, הרס בתי-גידול וצמצום המגוון הביולוגי. זאת ועוד, קיים חשש כי עקב השלכות משבר האקלים, האוכלוסיות הפגיעות והמיעוטים בחברה בישראל, יהיו מועדים במיוחד **לעוני אנרגטי ועוני בניידות.** (עוני אנרגטי מתייחס למשקי בית שאינם מסוגלים לגשת לשירותי אנרגיה חיוניים המאפשרים

⁴ [Centrum Nauki Kopernik | Odkrywaj. Myśl. Działaj.](https://www.centrumnauki.pl/en/odkrywaj-myśl-działaj) מכון קופרניקוס למדע.

רמת חיים ראויה, בהתאם לצורך האקלימי. עוני בניידות מתייחס למשקי בית שיש להם עלויות הובלה גבוהות או גישה מוגבלת לאמצעי תחבורה סבירים).

לאור כך, ניתן לטעון כי סיכוני משבר האקלים הכוללים גלי חום וקור, הצפות, שיטפונות, פגיעה ביבול החקלאי, פגיעה בביטחון התזונתי, עולים לכדי פגיעה בחיי אדם והאפשרות לקיומו בכבוד. בהתאם לכן, הזכות לחיים, לכבוד ולשלמות הגוף לא יכולה להתקיים לבדה ללא הגנה על סביבתו של אדם והגנה מפני מפגעים סביבתיים ונזקי משבר האקלים. יפים לעניין דבריה של השופטת א' פרוקציה בעניין ע"מ 3829/04 ישראל טויטו, יו"ר עמותת "מכל הלב" – "ככר הלחם" העמותה לצמצום הפער החברתי בישראל נ' עיריית ירושלים, נט(4) 769 (2004) (פסקה 16):

"אכן, במשפט בישראל הולכת ומשתרשת התפיסה כי כבודו של אדם כזכות חוקתית אוצר בתוכו גם זכות למינימום של קיום אנושי ובכלל זה קורת גג, מזון בסיסי וטיפול רפואי אלמנטרי, וכי על המדינה חובה לדאוג לכך שרמת חייו של אדם לא תרד מתחת לסף הנדרש לחיים בכבוד".

ג. נזקי משבר האקלים פוגעים בזכות לשוויון הנגזרת מהזכות לחיים וכבוד

היותו מכפיל סיכונים, משבר האקלים מעלה את החשיבות בהגנה משמעותית על הזכות לשוויון בכך שאוכלוסיות מוחלשות בחברה הינן אוכלוסיות פגיעות יותר להשפעות שינוי האקלים. לשכבות אלו אין את ארגון הכלים והמשאבים המתאימים להיערכות והסתגלות לנזקי משבר האקלים.

כך לדוגמה, העלייה במספר הימים החמים בשנה תגרוור עלייה בתופעת העוני האנרגטי ברמה המקומית.⁵ קשישים רבים ייאלצו לבחור בין חימום דירותיהם בחודשי החורף לבין רכישת מזון ותרופות, ומשפחות קשות יום ייאלצו לעבור את חודשי הקיץ בדירות ישנות ולוהטות, ללא מיזוג אוויר. מגמה זו תצטרף למכלול הקשיים שעומדים להתמודד תושבים אלה.⁶ דוגמא אחת לכך, הינו סקר שנערך בקרב 1,400 נזקקים המקבלים סיוע מארגון "לתת",⁷ ממנו עולה כי מעל 50% מהנשאלים דיווחו על חוסר יכולת להפעיל אמצעי חימום בחורף, או קירור בקיץ, בשל קושי כלכלי. מכך עולה כי נשאלים אלה סובלים מעוני אנרגטי, אשר מתבטא בכך שאוכלוסיות חלשות נאלצות לוותר על חימום וקירור בתיהם לאור קשיים כלכליים ומחירי החשמל.

סקר שנערך בקנדה מצא שטביעת הרגל האקולוגית של העשירון העליון גבוהה כמעט פי 2.5 מזו של העשירון התחתון, שאדם בחמישון העליון מייצר פי 1.8 יותר פליטות גזי חממה מאדם בחמישון התחתון, ושסך כל הפליטות ממשק הבית של העשירון העליון גבוה פי 6 כמעט מזה של העשירון התחתון.⁸ מחקר שנערך בבריטניה

⁵ https://01368b10-57e4-4138-acc3-01373134d221.usrfiles.com/ugd/01368b_cb7cf41860914d5dbd25c409914cc042.pdf

⁶ עיריית תל אביב-יפו (2020). תכנית פעולה – היערכות עירונית לשינוי אקלים: <https://www.tel-aviv.gov.il/Lists/digitalPostList/Attachments/10179/%D7%A7%D7%9B%D7%A0%D7%99%D7%AA%20%D7%A7%D7%9C%D7%99%D7%9D%202020.pdf>

⁷ ארגון "לתת" (2011). דו"ר העוני האלטרנטיבי לשנת 2021, עמ' 47:

<https://www.latet.org.il/upload/files/163973447461bc5ccabc08627896.pdf>

⁸ Lee, m., & Card, A. (2011). Who Occupies the Sky? The Distribution of GHGs in Canada. Canadian Centre for Policy Alternatives:

ובדק פליטות גזי חממה ישירות ועקיפות לנפש, בפילוח על פי עשירונים סוציו-אקונומיים, מצא ששיעור הפליטות של משק בית מהעשירון העליון גבוה מזה של משק בית מהעשירון התחתון פי 4.5 כמעט, בהיבטי תחבורה. בתחום המזון והאנרגיה הביתית נמצא יחס נמוך יותר.⁹ ניתן ללמוד ממחקרים אלו בנקל כי אוכלוסיות משכבות סוציו-אקונומיות גבוהות תורמות יותר לפליטות גזי חממה ולמשבר האקלים, בין אם על ידי שימוש ברכב פרטי, צריכה מוגברת של חשמל, ייצור פסולת ביתית ואף צריכה עודפת של מזון. ואולם – דווקא להן יש את ההון החברתי-כלכלי להתמודדות עם השלכות ונזקי המשבר ולכן סיכוייהן להיפגע ממנו פחותים.

משמעות הדבר היא שהטיפול במשבר האקלים באמצעות שאיפה לצדק אקלימי הינו אתגר של זכויות אדם. גישת צדק אקלימי מחייבת אותנו לבחון את משבר האקלים דרך עיניים חברתיות ולהיערך לכך שמשבר האקלים, שמשפיע על כולנו, יפגע באופן המהותי ביותר, ברמה החברתית, הכלכלית והבריאותית, דווקא בקבוצות המוחלשות והמודרות באוכלוסייה, ובכך יגדיל את הפערים בחברה. חוסר השוויון בפליטות, לצד העובדה שאת המחיר ישלמו בראש ובראשונה השכבות החלשות – שחלקן ביצירת המשבר פחות – מוביל למסקנה שהטיפול במשבר האקלים חייב להיעשות באמצעות הגנה על הזכות לשוויון ובבנה כי הזכות זו אינה יכולה להתקיים לבדה ללא הגנה על הזכות לסביבה.

המונח צדק האקלימי מופיע כרכיב יסודי ברוב האמנות הבינלאומיות עליהן חתומה ישראל, כמו אגידה 2030¹⁰ (יעדי האו"ם לפיתוח בר-קיימא; SDGs) והסכם פריז. היעד העשירי של האו"ם לפיתוח בר-קיימא קובע כי יש לצמצם את אי-השוויון בתוך ובין המדינות.¹¹ האו"ם קובע כי יש לקדם ולספק גישה לצדק לכל.

ד. היעדר הגדרת צדק אקלימי בחקיקה ובפסיקה בישראל מעידה על החשיבות בעיגון זכות יסוד: הסביבה

כיום, לא קיימת בישראל מסגרת חוקית אשר תחייב במישרין את המדינה לפעול באופן מיטבי לצמצום הפליטה של גזי חממה במדינה, תחייב לבצע פעולות של היערכות להשלכותיו של משבר האקלים ולפעול למען מניעת הפגיעה באוכלוסיות מוחלשות. אולם גם בהיעדר חקיקה מפורשת, שיקולי צדק אקלימי הינם שיקול קריטי שיש להתחשב בו בעת הפעלת או אי-הפעלת סמכות מנהלית. כך לדוגמא היטיב לכתוב כבוד השופט פיש בספרו "צדק סביבתי בישראל" בעניין שיקולי צדק סביבתי, המהווה את הבסיס לשיקולי צדק אקלימי:¹²

<https://policyalternatives.ca/sites/default/files/uploads/publications/National%20Office/2011/11/Who%20Occupies%20the%20Sky.pdf>

⁹ Gough, I., Abdallah, S., Johnson, V., Ryan Collins, J. & Smith, C. (2011). The distribution of total greenhouse gas emissions by households in the UK, and some implications for social policy. CASE Working Paper. London: London School of Economics: <http://sticerd.lse.ac.uk/dps/case/cp/CASEpaper152.pdf>

¹⁰ האגידה של 2030 לפיתוח בר-קיימא, שאומצה על ידי כל המדינות החברות באומות המאוחדות ב-2015, מספקת מתווה משותף לשלום ושגשוג לאנשים ולכדור הארץ

¹¹ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Sustainable Development Goals (10):

<https://sdgs.un.org/goals/goal10>

¹² דניאל פיש, "צדק סביבתי בישראל: המפגש בין דיני זכויות האדם ודיני איכות הסביבה" משפט וממשל (תשס"ח), 943.

”רצוי גם לשקול תיקוני חקיקת משנה והכנסת אפשרות או אף חובה לשקול שיקולי צדק סביבתי בסוגיות כגון פיזור מפגעי רעש, מפגעי זיהום אוויר, סיכונים מחומרים מסוכנים וסיכונים סביבתיים אחרים. מתן התייחסות מפורשת לסוגיות אלה ישפר את אפשרותם של תושבי המדינה ליהנות מתנאי סביבה סבירים ושוויוניים יותר בלי קשר למוצאם, מעמדם או יכולתם הכלכלית”.

נראה כי כל עוד אין עיגון של זכות יסוד הסביבה נזקי משבר האקלים יגדילו את הפערים בחברה. כיום במדינת ישראל, הדין אינו מספק הגנה חוקתית משמעותית מפני פגיעה בצדק אקלימי. אין ספק כי קיים צורך משמעותי לעגן את המעמד הנורמטיבי הגבוה של חקיקת אקלים וסביבה בכלל, ושל צדק אקלימי בפרט.

העיגון הסטטוטורי של מחויבות המדינה והשינוי הבסיסי בהכרה בזכות לצדק אקלימי הוא שיקנה לציבור את היכולת לדרוש מהממשלות להגן עליו מאיומי משבר האקלים ולשאוף לצמצום פערים.

III. ההגנה על דיני זכויות האדם שלובה יד ביד בהגנה על הזכות לסביבה

ראויה

בשנים האחרונות הוגשו עתירות לפתחו של בית המשפט העליון, כנגד התנהלות המדינה אשר נמנעת פעמים רבות לבצע פעולות אקטיביות למניעת מפגעים סביבתיים אשר פוגעים בבריאות ובחיי אדם. הדוגמאות המובאות להלן מעידות על קשר ישיר בין הזכות לסביבה ראויה להגנה על בריאות האדם; **לזכות לקניין- קניינו של הציבור ולזכות לשוויון**. גרירת הרגליים של המדינה בטיפול במפגעים סביבתיים מראה על הצורך המידי בעיגון זכות לסביבה עצמאית וחזקה אשר תגן בין היתר על הזכות לשתות מים ראויים ולנשום אוויר נקי מזיהום.

בהתאם למוצג מטה, הזכות לשתות מים ראויים ולנשום אוויר נקי מזיהום מעידות על כך שקיים קשר ישיר בין הזכות לסביבה ראויה לבין הזכות לחיים שמעוגנת בחוק יסוד כבוד האדם ולזכות לבריאות שנגזרת מחוק יסוד זה. הזכות להנות מגישה למשאבי טבע (שהם קנינו של הציבור), מעידה על הקשר הישיר בין זכות הקניין המעוגנת בחוק יסוד לבין הזכות לסביבה ראויה. הזכות לטיפול והגנה שוויונית מפני נזקי האקלים ומפני מפגעים סביבתיים, ללא קשר למעמד הסוציו-אקונומי של האדם, מעידה על הקשר הישיר בין הזכות לסביבה לבין הזכות לשוויון שנגזרת מחוק יסוד כבוד האדם וחירותו. **הגנה על הזכות לחיים הינה הגנה על הזכות לסביבה ראויה**. להלן הרחבה:

א. הזכות לסביבה ראויה קשורה באופן ישיר להגנה על החיים והבריאות

לאור הטיפול החסר של המשרד להגנת הסביבה בהגנה על הזכות לשתות מים נקיים מזיהום, הוגשה עתירת אדם טבע ודין – בגץ 8950/22 **אדם טבע ודין אגודה ישראלית להגנת הסביבה נ' השרה להגנת הסביבה**. העתירה הוגשה על מנת שהמשרד להגנת הסביבה יעשו שימוש בסמכותם ובחובתם על פי החוק וינקטו באסדרה

כוללת לכימיקלי PFAS.¹³ העתירה נועדה למנוע המשך פגיעה חמורה בבריאות הציבור החשוף לשימוש במים המזהמים בכימיקלים. העתירה תלויה ועומדת בפני בית המשפט העליון.

גם לאור הצורך להגן על הציבור מזיהום אוויר הגורם למפגע בריאותי ולתחלואה עודפת, הוגשה עתירת אדם טבע ודין – בגץ 1828/22 אדם טבע ודין- אגודה ישראלית להגנת הסביבה נ' השרה להגנת הסביבה. העתירה הוגשה כנגד אי הפעלת סמכות החובה שהוקנתה לשרה להגנת הסביבה, להכריז בצו על אזור התחנה המרכזית בתל אביב-יפו כאזור נפגע זיהום אוויר, וזאת בהתאם לסעיף 11(א) לחוק אוויר נקי, תשס"ח-2008. כפי שנטען בעתירה, במשך עשרות שנים מתקיים באזור התחנה המרכזית בתל אביב-יפו מפגע סביבתי ובריאותי כרוני ומתמשך של זיהום אוויר תחבורתי מזיק לבריאות. בזכות העתירה הוכרז בצו על האזור כנפגע זיהום אוויר.

גם בעניין בג"ץ 8187/20 אדם טבע ודין נ' ממשלת ישראל (נבו 22.12.2021), הוגשה העתירה בגין הפרת חובת הממשלה לעדכן את התכנית הלאומית הרב שנתית למניעה וצמצום זיהום האוויר בישראל, כפי שנקבע בסעיף 5 לחוק אוויר נקי, תשס"ח-2008, ושבלעדיה לא ניתן למעשה להמשיך להתמודד עם הבעיות החמורות הנובעות מזיהום האוויר בישראל. רק לאור הגשת העתירה, המדינה, באיחור ניכר, עדכנה את התוכנית כמתחייב מתוקף החוק.

ב. הזכות לסביבה ראויה קשורה באופן ישיר להגנה על זכות הקניין- קניינו של הציבור

על פי הדין בישראל, המחצבים המצויים על פני הקרקע, מתחת לפני הקרקע ואף בקרקעית הים ומתחתיה שייכים לציבור כולו, והמדינה מחזיקה בהם כנאמן הציבור. סעיף 1 לחוק המים קובע עיקרון יסודי בלשונו: "מקורות המים שבמדינה הם קנין הציבור, נתונים לשליטתה של המדינה ומיועדים לצרכי תושביה ולפיתוח הארץ". משכך, חובתה של המדינה להחזיק ולשמור על משאבי הטבע באופן המשרת את האינטרס הציבורי. [ראו בענין זה: סעיף 1 לחוק נכסי המדינה, התשי"א-1951; ראה גם: סעיף 1 לפקודת המכרות (בהגדרת "מחצבים"); סעיף 1 לחוק המים, התשי"ט-1959. ויפים לעניין זה דבריה של השופטת שטרסברג-כהן, בפסק הבוררות שניתן בהליך הבוררות שהתנהל בין מדינת ישראל למפעלי ים המלח בע"מ (פסק בורות חלקי, מדינת ישראל-ממשלת ישראל נ' מפעלי ים המלח בע"מ (19.5.14))]

1. תרכובות ה-PFAS (Per and polyfluoroalkyl substances) הן משפחה רחבה של כימיקלים המיוצרים באופן סינטיטי משנות הארבעים של המאה הקודמת למטרות מגוונות. למזהמים אלו תכונות המאפשרות דחיית שמן, מים וכתמים וכן עמידות כימית וטרמית גבוהה. בשל תכונות ייחודיות אלו, כימיקלים מקבוצת PFAS משמשים בטווח רחב מאוד של מוצרים כמו: ציפוי מחבתות וסירים; תוספים דוחי שמן ומים לבדים; תוסף מעכב בערה לאריגים ומזרונים; מוצרי קוסמטיקה; קצף כיבוי אש ולצדו התעשייה המייצרת חומרים אלו ועוד. משפחת ה-PFAS מוגדרת גם כמזהמים אורגניים עמידים (POP's) הידועים ביציבותם ארוכת השנים בסביבה וביכולתם להצטבר במערכת האקולוגית. ההערכות של כל הגורמים הרלבנטיים בעולם ובארץ הן כי השימוש הרחב בקצפי כיבוי (הן לכיבוי שריפות והן באימונים) הוא הזולג ביותר לסביבה המימית ומשפיע ביותר על הפגיעה הבריאותית והסביבתית.

"משאבי הטבע של המדינה מוחזקים על ידה בנאמנות עבור הציבור. משכך, משאבים אלה, כיתר המשאבים הציבוריים שבידי המדינה, אינם אלא פיקדון בידיה בהם מופקד האינטרס הציבורי המחייב לנצל אותם משאבים לטובת הכלל".

זכות הקניין נכללה בחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו כאחת הזכויות שעוגנו בו בזכות חוקתית. סעיף 3 לחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו קובע כי "אין פוגעים בקניינו של אדם". זכות הקניין הוכרה בזכות יסוד יצירת פסיקה עוד בטרם חוקי היסוד, והמשמעות של הכרה זו היתה שאין לפגוע בזכות הקניין ללא הסמכה בדן.¹⁴

משמע- כאשר רשויות המדינה או גופים פרטיים פוגעים בקניינו של הציבור – מזהמים נחלים; מונעים את הגישה לחופי רחצה באמצעות מחסום תשלום; כאשר חברות פרטיות משתמשות במשאבי הטבע שבבעלות הציבור תחת מעטה של סודיות ללא שקיפות; מפעלים הורסים משאבי טבע נדירים ועוד – **פוגעים פגיעה ישירה בזכותו של הציבור לקניינו שלו ומתקיים הקשר הישיר בין הזכות לקניין לזכות לסביבה ראויה.**

דוגמא לצורך בהגנה על קניינו של הציבור וזכותו להנות משטחי חופי הרחצה הציבוריים בישראל ניתן לראות בבג"ץ 5824/05 **אדם טבע ודין נ' שר הפנים** (נבו 10.12.2009), אשר הוגש במטרה ליישם עקרונות יסוד חוקתיים האוסרים על רשויות מקומיות ומועצות אזוריות למנוע גישה חופשית של הציבור אל חופי הים באמצעות גביית דמי כניסה. בהחלטתו, בית המשפט העליון קבע שיש להותיר חלק סביר של חופי הרחצה פתוחים ללא תשלום לציבור הרחב, ובתוך כך שאין לגבות דמי כניסה באופן שידייר את הציבור שאין ידו משגת מלהשתמש במשאבים השייכים לו. וכך נקבע:

"... הקצאות שטחי חופים בתמורה כספית אינן יכולות לחרוג מההיקף הסביר והראוי, בשים לב לנקודות המוצא לפיה עיקרם של החופים ואזורי הנגישות לחופים צריכים להישאר פתוחים לציבור הרחב ללא דרישת תשלום. בכך ישתקף אופיים של חופי ישראל כמשאב לאומי השווה לכל נפש, שלכל אדם יכולה וצריכה להיות נגישות אליו בלא אבחנה כלשהי. האיזון הנדרש בין שטחי החוף המוסדרים אשר הכניסה אליהם מחייבת תשלום, לבין השטחים הפתוחים שהכניסה אליהם חופשית, הוא העומד בליבה של עתירה זו. במסגרת איזון זה, עקרון נגישות הציבור, חינוך אין כסף, לחוף הרחצה, בבחינת משאב לאומי העומד לרשות הכלל, הוא שצריך לזכות בבכורה..." (פסקאות 17, 18).

כדוגמא לצורך בהגנה על קנינו של הציבור ושמירת השקיפות בכל הנעשה במשאבי הטבע של הציבור, הוגשה עתירה מנהלית עת"מ 45845-04-21 **אדם טבע ודין נ' מדינת ישראל**. העתירה הוגשה כנגד סירוב רשויות המדינה לשקיפות בכל הנעשה במשאבי הטבע שבבעלות ציבורית. נטען כי הסתרת המידע הנוגע למשאבי טבע חותר תחת חובתה של המדינה להחזיק ולנהל את משאבי הטבע באופן המשרת את האינטרס הציבורי על בסיסה המדינה

¹⁴ https://m.knesset.gov.il/Activity/Constitution/Documents/H05-12-2004_9-47-57_kinianshort.pdf

מחזיקה במידע ציבורי כנאמן הציבור, ומשכך עליה לנהוג בשקיפות מלאה ולהנגיש את המידע המצוי ברשות הרשויות המנהליות לכלל אזרחיה. העתירה התקבלה חלקית ונקבע שאין לקבוע באופן גורף כי קיימת שקיפות על הנעשה במשאבי הטבע ויש לתת משקל לעניינו של הציבור בהם.

ג. הזכות לסביבה ראויה קשורה קשר ישיר לזכות לשוויון

קיימת זיקה הדוקה בין הזכות לסביבה ראויה לבין הזכות לשוויון. **בחינת הנזקים הסביבתיים מעידים על כך כי נזקי הסביבה אינם מתחלקים בצורה שוויונית בין האוכלוסייה השונה.** בנוסף **הזכות לשוויון קשורה קשר ישיר לזכות לצדק אקלימי.** כאמור לעיל, גישה זו מכירה בכך שהאוכלוסיות המוחלשות בחברה הן אוכלוסיות פגיעות יותר להשפעות שינוי האקלים כגון עליית. משבר האקלים הוא משבר חברתי, שפוגע באופן הרסני בזכויות האדם של אוכלוסיות פגיעות. על כן, התמודדות איתו מחייב הגנה חוקתית או לכל הפחות פרשנות שתחיל לתוך הזכות לשוויון את המחויבות הטיפול במשבר וההגנה על שכבות מוחלשות. באופן זה, ההתמודדות עם משבר האקלים לא תותיר בחוץ את האוכלוסיות הכי פגיעות בחברה שלנו.

כדוגמא להיעדר שוויון בזכות לסביבה ראויה במוסדות לימוד, הוגשה בחודש מרץ 2024 עתירה לבג"ץ (בג"ץ 2381/24) שדורשת מהמדינה להפסיק את השימוש בגנרטורים מזהמים במוסדות לימוד ולהחליפם במקור אנרגיה נקי ואמין, כדוגמת האנרגיה הסולארית. כנטען בעתירה, כיום, ישנם עשרות מוסדות חינוך בדואים בנגב, בתי ספר וגנים, שאינם מחוברים לחשמל ונאלצים להשתמש בגנרטורים מזהמים לצורך קיום לימודים. הסכנות וההשלכות של השימוש בגנרטורים במוסדות חינוך על אותם הילדים ברורות: זיהום אוויר, סכנות בטיחותיות כדוגמת התחשמלות, מטרדי רעש שאינם מאפשרים ללמוד, הפסקות חשמל עקב מחסור בסולר ועוד. **מציאות זאת פוגעת בזכות הבסיסית של אותם לחינוך ולשוויון בחינוך כשאר ילדי ישראל.** העתירה תלויה ועומדת.

בכל הנוגע לדוגמא לקידום עיקרון הצדק הסביבתי, הוגשה עתירת אדם טבע ודין - בג"ץ 9184/03 אט"ד ואח' נגד משרד הפנים ואח' (נבו, 2005) על מנת לאסדר את סוגיית הפסולת שגרמה להשלכות בריאותיות וסביבתיות חמורות לתושבי היישוב הבדואי אום באטין ולאי שוויון מובהק בין ביצוע האסדרה באזורים גאוגרפים סמוכים. בעקבות העתירה הסדירה העירייה את נושא הפסולת ואיסופו בשכונות אלו, זאת לאחר הזנחת רבת שנים בנושא.

ד. המצב המשפטי בישראל כיום – היעדר מעמד חוקתי לזכות לסביבה ראויה

ולמרות כל הנאמר לעיל, הקשר המובהק והישיר בין זכויות אדם חוקתיות לבין הזכות לסביבה ראויה, על כל זוויותיה, והצורך בהגנה חוקתית על הזכות לסביבה ראויה, על פי פסיקת בית המשפט עד כה, אין לראות את הזכות לסביבה ראויה כנגזרת ישירות מהזכות לחיים וכבוד.

בהתאם להלכה שנקבעה בעניין בג"ץ 4128/02 **אדם טבע ודין – אגודה ישראלית להגנת הסביבה נ' ראש-ממשלת ישראל**, נח(3) 503 (2004) (להלן ולעיל: "**אט"ד נגד רה"מ**")¹⁵, הזכות לסביבה ראויה וכמשתמע מכך,

¹⁵בג"ץ 4128-02 אדם טבע ודין – אגודה ישראלית להגנת הסביבה נ' ראש-ממשלת ישראל פ"ד נח(3) 503 (2004)

המחויבות של ממשלת ישראל להגן על חיי האדם מפני מפגעים סביבתיים ומשבר האקלים- איננה נגזרת מזכות יסוד: כבוד האדם וחירותו. בעניין אט"ד נגד רוח"מ, נידונה השאלה האם אם ניתן לגזור מהזכויות המנויות בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו זכות יסוד לסביבה נאותה, והאם קיימת אפשרות לפרש את הטקסט של חוק היסוד, כך שיהיה ניתן לקבוע שהזכויות המנויות בו כוללות בחובן את הזכות לאיכות סביבה נאותה. העתירה הוגשה כנגד שינוי מוצע בחוק התכנון והבנייה, אשר יוביל לאישור תכניות בנייה שאינן לוקחות בחשבון את האינטרס הסביבתי. בעתירה נטען כי למרות שהזכות לסביבה נאותה אינה מופיעה במפורש בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, ניתן לגזור אותה מהזכויות לכבוד, לחירות ולקניין.

כבוד השופט אהרן ברק קבע בפסיקתו כי הפרשנות המשפטית של חוק יסוד כבוד האדם וחירותו לא מאפשרת לכלול את הזכות לסביבה ראויה. ואלו דבריו:

"פרשנות חוקתית של הזכות לכבוד חייבת לקבוע את מידותיה החוקתיות.. במסגרת זו איני רואה כל אפשרות פרשנית "לדחוס" לתוך הזכות לכבוד את הזכות לאיכות סביבה ראויה. אכן, אם הזכות לאיכות סביבה ראויה כלולה בכבוד האדם, כי אז כל זכויות האדם הפוליטיות, האזרחיות, החברתיות והכלכליות נכללות בה. לא זו הדרך לפרשנות חוקתית ראויה". (פסקה 18).

כמו כן, המשיך כבוד השופט ברק ובקע כי רק חוק הפוגע באיכות הסביבה באופן הגורם לפגיעה במינימום הקיום האנושי, פוגע בכבוד האדם ובחירותו:

"..באחת הפרשות ציינתי: כבודו של האדם כולל בחובו... הגנה על מינימום הקיום האנושי... אדם המתגורר בחוצות ואין לו דיור, הוא אדם שכבודו כאדם נפגע; אדם הרעב ללחם, הוא אדם שכבודו כאדם נפגע; אדם שאין לו גישה לטיפול רפואי אלמנטרי, הוא אדם שכבודו כאדם נפגע; אדם הנאלץ לחיות בתנאים חומריים משפילים, הוא אדם שכבודו כאדם נפגע"

כיום, ברור לכל כי הזכות לחיים, לכבוד ולשלמות הגוף לא יכולה להתקיים לבדה ללא הגנה על סביבתו של אדם והגנה מפני נזקי משבר האקלים.

יצוינו גם דבריה של השופטת דורנר בפסק דינה בעניין אט"ד נגד רוח"מ אשר קובעים כי יש לפרש נורמות בינלאומיות של הגנה חוקתית על הזכות לסביבה:

"ההגנה הבינלאומית על הסביבה, המתבטאת כאמור באמנות בינלאומיות שאליהן הצטרפה מדינת ישראל, אף דורשת את יישומו של כלל פרשנות נוסף, היוצר את החזקה כי קיימת התאמה בין חוקי המדינה לבין נורמות המשפט הבינלאומי, והמחייב לפרש כל דין, ככל שהדבר ניתן, כעולה בקנה אחד עם נורמות אלה.. אכן, החזקות הפרשניות ניתנות לסתירה במקרים שבהם הלשון הברורה של החוק או אף תכליתו הפרטיקולרית אינן מתיישבות עם ערך ההגנה על איכות הסביבה.. אך במקרים אלה תהא שומה עלינו לבחון את היקפם של זכויות האדם והאינטרסים הרלוונטיים ואת חוקתיות הפגיעה בהם. בהקשר זה אפשר אף שתתעורר שאלת ההגנה החוקתית הניתנת לערך הכללי של שמירה על איכות הסביבה".

בעניין החלת נורמות אלו מהדין הבינלאומי, כפי שיוצג להלן בפרק VII, אכן בתי המשפט במדינות העולם מפרשים את ההגנה החוקתית על הזכות לסביבה כנגזרת של זכויות אדם בסיסיות שעוגנו באמנות בינלאומיות. ואולם כאמור, בשונה מהנעשה בעולם, במדינת ישראל, בתי המשפט אינם ממהרים לפרש את חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו באופן הכולל את הזכות לסביבה. קשיים אלה מעידים אף הם על הצורך בחקיקה שתעגן את הזכות לסביבה כזכות יסוד עצמאית, אשר תציב את ההגנה על הסביבה במדרג נורמטיבי גבוה ושווה לשאר זכויות היסוד בישראל.

IV. מדינת ישראל מפגרת בעיגון הזכות לסביבה ראויה

המודעות ההולכת וגדלה לסיכוני משבר האקלים מחייבת את השימוש בדיני זכויות האדם ואת הצורך בהגנה על הזכות לסביבה ראויה באמצעות עיגון חוקי.

בשונה מהנעשה בישראל, בשנים האחרונות, הן בארצות הברית והן במדינות אירופה, עוגנו שינויים רגולטוריים משמעותיים, אשר מעידים על הפנמת הדחיפות בפעולות ממשלתיות נמרצות למניעת משבר האקלים והשלכותיו ולהגנה על הזכות לסביבה ראויה. מדינות נקטו במגוון צעדי מדיניות שונים ורגולציה חוקתית סביבתית, כגון: חקיקת אקלים ראשית; החלטות פרלמנט וצווים נשיאותיים; חוקי סביבה למניעת קרקעות מזהמות, כינון חוקים למניעת זיהומים מים וחומרים מסוכנים; הקמת קרנות חברתיות לקידום מעבר צודק לכלכלה דלת פחמן; מענקים כספיים לתמיכה בתחום הסביבתי לאוכלוסיות מוחלשות; מנגנונים ממשלתיים לפיקוח ובקרה על צעדי מדיניות והתאמתם ליעדי האקלים והסביבה הנדרשים, ועוד. כל אלו מעגנים את מחויבותן המשפטית של מדינות העולם לאזרחיהן בהיערכות וצמצום נזקי המשבר. צעדים גלובליים אלו מדגישים את היעדר המודעות לצורך במתן חשיבות עליונה בהחלטות ממשל בתחום הסביבתי-אקלימי ואת הדחיפות שבכך. בנוסף, עיגנו מדינות רבות את הזכות לסביבה כזכות חוקתית ומתוקף כך בתי המשפט חייבו את המדינות לפעולות אקטביות להגנה על חיי האדם במדינותיהן.

עוד בשנת 2001 בית המשפט הנכבד עמד על היות מדינת ישראל מפגרת בנושא איכות הסביבה פיגור רב אחר

רוב המדינות המפותחות, ועל התפקיד החשוב שיש לבית המשפט הנכבד ביצירת המודעות הסביבתית שמדינת ישראל זקוקה לה. כך בע"א 8116/99 אדם טבע ודין אגודה ישראלית להגנת הסביבה נ' הועדה המקומית לתכנון ובניה שומרון ואח', פ"ד נה (5) 196, בפסקה 31 לפסק דינו של כבוד השופט אנגלרד:

"לצער, המודעות בחברה הישראלית לאיכות הסביבה ולשמירה על נכסי הטבע למען הכלל ולמען הדורות הבאים עדיין אינה מפותחת. אנו מפגרים בנושא איכות הסביבה פיגור רב אחר רוב המדינות המפותחות. הדבר חמור במיוחד בשל שטחי הטבע המצומצמים מאוד של מדינת ישראל, שלגביהם כל החלטה מוטעית היא פגיעה אנושה ובלתי הפיכה בנכסים שמחובתנו לשמור עליהם מכל משמר. לטעמי, יש לבית-משפט זה תפקיד גדול ביצירת המודעות שהחברה בישראל זקוקה לה. לכן יש לעשות כל מאמץ פרשני, במסגרת הנורמטיבית הנתונה, כדי לשמור על המשאבים המצומצמים מאוד של טבע ונוף."

1. ובהמשך, גם בשנת 2004, כבוד השופט ברק בעניין אט"ד נגד ראש הממשלה שלעיל, ציין בקביעתו כי טרם פותחה דייה המודעות במדינת ישראל לשמירה על הסביבה:

"האדם הוא חלק מסביבתו. הוא מקיים עם סביבתו יחסי גומלין. הוא משפיע על סביבתו והוא מושפע ממנה. הקרקע, המים, האוויר הם היסודות לקיום האנושי. במסגרתם מנהלים הפרט והחברה את כל מעגל חייהם" .. הם הבסיס לקיום הפיזי. הם הבסיס לקיום הרוחני. איכות החיים נקבעת על-פי איכות הסביבה. אם לא נשמור על הסביבה, הסביבה לא תשמור עלינו. מכאן החשיבות הרבה – לכל פרט ופרט ולחברה ככלל – בשמירה על איכותה של הסביבה שבה מתנהלים חיינו .."

".. אכן, אחד האתגרים החשובים ביותר של ימינו (בעולם ובישראל) הוא זה של איכות הסביבה.. כך גם במישור הלאומי שלנו, שכן "המדינה עוברת תהליכי פיתוח אשר משנים בצורה מהותית את תבניות הנוף" .. בעניין זה טרם פותחה דייה המודעות שלנו לצורך לשמר את סביבתנו.. עם זאת לאחרונה התגברה המודעות בעניין זה "לא מעט בזכות לוחמי איכות הסביבה, בהם יחידים וגופי ציבור למיניהם – והדבר ניכר ברגישותם הגוברת של מתכננים לעשות ככל יכולתם לשמירת הטבע והנוף" .." (פסקה 10).

א. הגנה חוקתית על הזכות לסביבה ראויה בזירה הבינלאומית

מדינות העולם והקהילה הבינלאומית הבינו בשנים האחרונות כי ללא עיגון מעמד מחייב וחוקתי של הזכות לסביבה ראויה לא באמת ניתן להבטיח הגנה על הציבור מפני סכנות סביבה ואקלים. לאורך

השנים, ארגונים בינלאומיים ניסחו שורה של התחייבויות בינלאומיות לחיזוק ההגנה על הסביבה ומרבית מדינות העולם חתמו על אמנות העוסקות בהגנה על הסביבה.

הסכם פריז הוא האמנה הסביבתית הראשונה שמתייחסת לזכויות אדם. היא מכירה בכך ששינויי אקלים הם עניין נפוץ של המין האנושי וכי "הצדדים צריכים, כאשר הם נוקטים בפעולה לטיפול בשינויי האקלים, לכבד, לקדם ולשקול את חובותיהם בהתאמה לגבי זכויות האדם, הזכות לבריאות, זכויותיהם של עמים ילידים, קהילות מקומיות, מהגרים, ילדים, אנשים עם מוגבלות ואנשים במצבים פגיעים וזכות להתפתחות, כמו גם שוויון מגדרי, העצמת נשים ושוויון בין-דורי של זכויות אדם המושפעות משינויי אקלים"¹⁶

גם האמנה האירופית לזכויות אדם ואמנת היסוד של האיחוד האירופי Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms שנכנסה לתוקף בשנת 1953 במטרה להגן על זכויות אדם וחירויות יסוד בתחומי אירופה. מסמך האמנה יוצר את המסגרת לבית המשפט האירופי לזכויות אדם. כל אדם אשר לדעתו אחת מן המדינות החתומות על האמנה פגעה בזכויותיו על פי האמנה, זכאי להביא את עניינו בפני בית המשפט האירופי לזכויות אדם. כפי יובא להלן, **בתי המשפט במדינות העולם מפרשים את המחויבות של המדינות להגן על זכויות אדם, תחת האמנה לזכויות האדם, כך שתחול גם הגנה חוקתית על הזכות לסביבה.**

בנוסף, **הכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם** universal declaration of human rights היא מסמך היסוד של הקהילה הבין-לאומית על זכויות האדם והאזרח. ההכרזה אומצה על ידי העצרת הכללית של האו"ם ביום 10 בדצמבר 1948, ומתארת את זכויות האדם היסודיות שצריכות לחול בכל העולם.

בהיבט אקלימי-ה-UNFCCC (united nations framework convention on climate change) נכנסה לתוקף ב-21 במרץ 1994. כיום יש לה חברות כמעט אוניברסליות. מטרתה לטפל במשבר האקלים ולהגן על האנושות מפני הסכנות של נזקי האקלים. החתומים על UNFCCC גם אישרו לפחות אמנת זכויות אדם בינלאומית אחת, מה שהוביל מומחי סביבה לטעון כי הסכם פריז, המחזיק במפורש מדינות שהן צדדים ל"התחייבויות הקיימות" שלהן, משלב בכך הגנה על זכויות אדם מהאמנות שחתמו עליהן בעבר. כאשר זכויות האדם הן אוניברסליות, ישנו יתרון משמעותי בשימוש בזכויות אלו בהתמודדות עם שינויי אקלים.

בנוסף בשנת 2022, אימצה העצרת הכללית של האו"ם החלטה היסטורית, **המכריזה על גישה לסביבה נקייה, בריאה ובת קיימא – כזכות אדם אוניברסלית**.¹⁷ בהצהרתה, הנציבה העליונה של האו"ם לזכויות אדם, מישל בצ'לט, בירכה גם היא על החלטת העצרת והפנתה את האחריות לפעולה הלאה למדינות העולם:

¹⁶ <https://www.benoitmayer.com/files/Human%20rights%20in%20the%20Paris%20Agreement.pdf>
United Nations, UN General Assembly declares access to clean and healthy environment a universal human right. ¹⁷
UN News (22.07.2022): <https://news.un.org/en/story/2022/07/1123482>

“Today is a historic moment, but simply affirming our right to a healthy environment is not enough. The General Assembly resolution is very clear: States must implement their international commitments and scale up their efforts to realize it. We will all suffer much worse effects from environmental crises, if we do not work together to collectively avert them now”

נוסח ההחלטה זכה לחסות משותפת של למעלה מ-100 מדינות, מציין כי הזכות לסביבה בריאה קשורה לחוק הבינלאומי הקיים ומאשר כי **קידומו מחייב יישום מלא של הסכמים סביבתיים רב-צדדיים**. ישנה גם הכרה בכך שההשפעה של שינוי אקלים, ניהול ושימוש בלתי בר-קיימא במשאבי טבע, זיהום האוויר, הקרקע והמים, הניהול הלא תקין של כימיקלים ופסולת והפגיעה הנובעת כתוצאה מכך במגוון הביולוגי – פוגעים בזכויות האדם הבסיסיות; **לנוזק סביבתי יש השלכות שליליות, ישירות ועקיפות, על ההנאה האפקטיבית מכל זכויות האדם**.

יוזכר כי עוד בשנת 1972, ועידת האומות המאוחדות לאיכות הסביבה בשטוקהולם הייתה הראשונה שהעמידה נושאים סביבתיים בראש הדאגות הבינלאומיות וסימנה את תחילתו של דיאלוג בין מדינות מתועשות למתפתחות על הקשר שבין צמיחה כלכלית, זיהום האוויר, מקורות המים והאוקיינוסים, ורווחתם של אנשים ברחבי העולם. המדינות החברות באו"ם הכריזו אז שלאנשים יש זכות יסוד ל"סביבה באיכות המאפשרת חיים של כבוד ורווחה", וקראו לפעולה קונקרטית ולהכרה בזכות זו. לאחר עשרות שנים של עבודה, מועצת זכויות האדם של האו"ם הכירה בזכות זו וקראה לאסיפה הכללית של האו"ם לעשות אותו הדבר.

יודגש כי ההכרה בזכות לסביבה ראויה על ידי גופי האו"ם הללו, למרות שאינה מחייבת מבחינה משפטית את מדינות האיחוד, צפויה להוות תמריץ לפעולה ולעודד את מדינות העולם לתת דין וחשבון על פעולותיהן. העיגון הסטטוטורי למחויבות המדינה וההכרה הבסיסית בזכות לסביבה ראויה כזכות אדם בעלת מעמד נורמטיבי גבוה יקנו לציבור את היכולת לדרוש מהממשלות הגנה מאיומי משבר האקלים. וכך נאמר באו"ם:

"Governments have made promises to clean up the environment and address the climate emergency for decades but having a right to a healthy environment changes people's perspective from 'begging' to demanding governments to act"

2. יפים לעניין הפגיעה בזכויות האדם הסביבתיות דבריהם של מומחי האו"ם לשינוי האקלים בדוח IPCC¹⁸:

"Throughout the world, human rights are being negatively impacted and violated as a consequence of climate change. This includes the right to life, health, food,

¹⁸ <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/10/climate-change-greatest-threat-world-has-ever-faced-un-expert-warns>

development, self-determination, water and sanitation, work, adequate housing
"and freedom from violence, sexual exploitation, trafficking and slavery

V. הפתרון המוצע: עיגון זכות יסוד עצמאית וחזקה בישראל – הזכות לסביבה

כאמור, במשפט החוקתי, זכויות ואינטרסים מתנגשים זה בזה לעיתים קרובות. ההגנה על הסביבה מתנגשת לעיתים עם זכויות הקניין וחופש העיסוק, המעוגנות בזכויות יסוד עצמאיות. נראה כי הפתרון לחייב את הממשלה להגן על הזכות לסביבה ואת בתי המשפט לפסוק בעד ההגנה על הסביבה הוא עיגון עצמאי וחזק של הזכות לסביבה. חוק יסוד שכזה, **יאפשר לבתי המשפט לתעדף במקרים המתאימים את אינטרס הגנת הסביבה וההתמודדות עם משבר האקלים על פני זכויות יסוד אחרות.**

א. הצעת חוק-יסוד: הגנת הסביבה

במאי 2022 הונחה על שולחן הכנסת הצעת חוק יסוד: הגנת הסביבה.¹⁹ הצעת החוק נועדה להגן על זכותו של אדם ליהנות מאיכות נאותה של הסביבה ומשאביה, ולעגן באופן חוקתי את זכותו של האדם לסביבה שאינה פוגעת בבריאותו וברוחת חיי. כאמור לעיל, אף על פי שקיימת חקיקה פרטנית בנושאי הסביבה בישראל, קיים צורך בחוק-יסוד שיעגן את נושא הסביבה במישור החוקתי. כפי שפורט לעיל, על אף החוקים הקיימים, אין כיום כלי משפטי המאפשר פיקוח על פעולות של המחוקק ורשויות השלטון הסותרות את המטרות שמאחורי חוקים אלה. חוק-יסוד: הגנת הסביבה המוצע יאפשר להגביל את המחוקק ורשויות השלטון לפגיעה מצומצמת יותר בסביבה, כך שהגנה זו תהא לתכלית ראויה ובמידה הנדרשת.

וכך מתוך דברי ההסבר של הצעת חוק יסוד: הסביבה:

"הצעת חוק זו נועדה להגן על זכותו של האדם ליהנות מאיכות נאותה של הסביבה ומשאביה, ולעגן באופן חוקתי את זכותו של האדם לסביבה שאינה פוגעת בבריאותו וברוחת חיי. אף על פי שקיימת חקיקה פרטנית בנושאי הסביבה בישראל, קיים צורך בחוק-יסוד שיעגן את נושא הסביבה במישור החוקתי משתי סיבות עיקריות: האחת, מפסיקת בית המשפט העליון עולה כי חוק-יסוד הוא הנורמה העליונה בישראל ולכן הוא יתגבר על כל חוק רגיל. מכאן, שבהתנגשויות בין הזכויות המעוגנות בחוקי הסביבה השונים לבין זכויות יסוד, כגון חופש הקניין וחופש העיסוק, המעוגנות בחוקי-יסוד תגברנה האחרונות. מצב זה מפר יוצר חוסר איזון חוקתי ולכן נדרש להעלות את הנושא הסביבתי במדרג הנורמטיבי, כדי להגיע לאיזון הראוי בין זכויות היסוד השונות. השנייה היא, כי על אף החוקים הקיימים, אין כיום כלי משפטי המאפשר פיקוח על פעולות של המחוקק ורשויות השלטון הסותרות את המטרות שמאחורי חוקים אלה. חוק-יסוד: הגנת הסביבה המוצע, יאפשר להגביל את המחוקק ורשויות השלטון לפגיעה מצומצמת יותר בסביבה כך שתהא לתכלית ראויה ובמידה הנדרשת."

¹⁹ הצעת חוק-יסוד: הגנת הסביבה פ/3737/24. נבו: https://www.nevo.co.il/law_html/law04/24_lst_623855.htm

VI. המצב הרגולטורי בעולם – קיומן של חוקות שמעגנות את הזכות לסביבה

בשונה מישראל, במדינות רבות בעולם קיימת חוקה אשר מהווה עיגון חוקתי לזכויות אזרח וזכויות חברתיות. הזכות לסביבה ראויה מעוגנת בנוסחים שונים בכ-149 חוקות מדינתיות, של מדינות מפותחות ומתפתחות כאחד. בנוסף, מאז 1972 בכל חוקה חדשה או מחודשת מתייחסים לזכות יסוד זו במפורש. להלן דוגמאות המדינות אשר עיגנו את הזכות לסביבה ראויה בחוקותיהן:

חוקת ברזיל:²⁰ הזכות לסביבה ראויה קבועה בחוקה בפרק שכותרתו: "הסדר החברתי", אשר מסדיר את הזכויות חברתיות. החוקה לא רק קובעת את הזכות, אלא מוסיפה ומפרטת את החובות המוטלות על הממשלה למימוש זכות זו ואת תוצאות הפגיעה בסביבה. **עיגון חוקתי זה מחייב בין היתר את ממשלת ברזיל** לפעול באופן אקטיבי ולכונן חוקים סביבתיים (הגנה על יערות, שמורות טבע, שמירה על הקרקע ועל משאבי הטבע, הגנה על הסביבה ופיקוח על הזיהום). וכך נקבע בסעיף 225:

"Everyone has the right to an ecologically balanced environment, which is an asset of common use and essential to a healthy quality of life, and both government and community shall have the duty to defend and preserve it for present and future generations"

חוקת גרמניה:²¹ חוקת גרמניה מטילה חובה פוזיטיבית על המדינה להגן בחקיקה ופעולות רגולטוריות אחרות על הזכות לסביבה ראויה כנגזרת מהזכות הבסיסית לחיים וגם מתוקף החובה להגן על הדורות הבאים. וכך נקבע (סעיף 20 לחוקה):

".. also, of its responsibility towards future generations, the state shall protect the natural foundations of life and animals by legislation and, in accordance with law

²⁰ <https://braziliannr.com/brazilian-environmental-legislation/brazilian-federal-constitution-chapter-vi-environment/>

²¹ https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html

and justice, by executive and judicial action, all within the framework of the order constitutional”

חוקת זרם אפריקה: ²² החוקה קובעת הגנה על הזכות לסביבה ראויה תחת מגילת הזכויות המנויות בה כחלק מהזכויות החברתיות. החוקה מעגנת את הזכות לכך שלכל אדם קיימת הגנה על הזכות לסביבה שאינה מזיקה לבריאותו או לרווחתו. יתרה, החוקה קובעת הגנה על הסביבה לרווחת הדורות הנוכחיים והבאים, בחקיקה או באמצעים סבירים אחרים אשר ימנעו זיהום או פגיעה אקולוגית, יקדמו שימור ויבטיחו פיתוח בר-קיימא ושימוש ראוי במשאבי הטבע בעת קידום פיתוח כלכלי או חברתי. וכך נקבע (עמ' 9):

“Everyone has the right-

- (a) to an environment that is not harmful to their health or wellbeing; and
- (b) to have the environment protected, for the benefit of present and future generations, through reasonable legislative and other measures that—
 - (i) prevent pollution and ecological degradation;
 - (ii) promote conservation; and
 - (iii) secure ecologically sustainable development and use of natural resources while promoting justifiable economic and social development”.

חוקת פורטוגל: ²³ החוקה קובעת את הזכות לסביבה ראויה בפרק העוסק בזכויות חברתיות. נוסף על כך, בפרק העוסק בעקרונות היסוד קובעת החוקה כי ההגנה על הטבע, על איכות הסביבה והשמירה על משבי הטבע הן מתפקידי המדינה בין היתר גם תכנון ראוי וסביבתי. סעיפים 66 ו- 9:

“Environment and quality of life : Everyone shall possess the right to a healthy and ecologically balanced human living environment and the duty to defend it”

²² <https://www.gov.za/documents/constitution/constitution-republic-south-africa-04-feb-1997>

²³ https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005

"Fundamental tasks of the state ..To protect and enhance the Portuguese people's cultural heritage, defend nature and the environment, preserve natural resources and ensure proper town and country planning"

חוקת הונגריה:²⁴ החוקה קובעת את הזכות לסביבה ראויה בפרק ההוראות הכלליות. נקבע כי הונגריה מכירה בזכות הפרט לסביבה בריאה ומתחייבת ליישמה. בפרק על זכויות וחובות היסוד, במסגרת זכותו של כל אדם לרמה המקסימלית האפשרית של בריאות מנטלית ופיזית, מטילה החוקה על המדינה חובה ליישם זכות זו. (סעיף P):

"Protection of environment:

Hungary shall recognise and enforce the right of every person to a healthy environment
A person who causes any damage to the environment shall be obliged to restore it or to bear all costs of restoration as defined by law"

חוקת שווייץ:²⁵ החוקה מטילה חובות רבות על המדינה בנושא איכות הסביבה, בפרק העוסק בסמכויות הממשל. יצוין כי ההוראות שעניינם איכות הסביבה בחוקת שווייץ הן מפורטות ביותר. איסוף נתונים, פיתוח בר קימא, הגנה על הסביבה באמצעות חקיקה, המזהם משלם, שימוש מבוקר במאגרי מים ומחזורם, הגנת היערות, הגנת הנוף, החי והצומח ועוד.

"1. The Confederation shall legislate on the protection of the population and its natural environment against damage or nuisance.

2.It shall ensure that such damage or nuisance is avoided. The costs of avoiding or eliminating such damage or nuisance are borne by those responsible for causing it.

²⁴ https://www.constituteproject.org/constitution/Hungary_2011

²⁵ <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/en>

3. The Cantons are responsible for the implementation of the relevant federal regulations, except where the law reserves this duty for the Confederation”

חוקת יוון:²⁶ החוקה מטילה את האחריות לטיפול בנושא איכות הסביבה על המדינה בפרק העוסק בזכויות. ההגנה על הסביבה היא באחריות המדינה, ולשם כך על המדינה לנקוט אמצעים מיוחדים. העניינים הקשורים להגנת היערות וסביבתם יוסדרו בחוק, וייאסר כל שינוי בשימוש ביערות הציבוריים או בסביבתם, למעט שימוש חקלאי או אחר המוכתב על-ידי האינטרס הציבורי. סעיף 24 :

”The protection of the natural and cultural environment constitutes a duty of the State and a right of every person. The State is bound to adopt special preventive or repressive measures for the preservation of the environment in the context of of sustainable development the principle”

חוקת לטביה:²⁷ החוקה קובעת את ההגנה על הזכות לסביבה ראויה בפרק שעניינו זכויות אדם. המדינה חייבת להגן על זכותו של כל אדם לחיות בסביבה ראויה לספק מידע סביבתי ולקדם את השימור על הסביבה. (סעיף 115):

”The State shall protect the right of everyone to live in a benevolent environment by providing information about environmental conditions and by promoting the preservation and improvement of the environment”.

חוקת נורבגיה:²⁸ מלבד ההגנה על הזכות לסביבה ראויה המעוגנת תחת פרק ההוראות הכלליות, בחוקה מפורטים גם אופן השימוש במשאבי הטבע וזכות האזרחים למידע בדבר איכות הסביבה. השימוש במשאבי

²⁶ <https://www.hellenicparliament.gr/en/vouli-ton-ellinon/to-politevma/syntagma/>

²⁷ <https://www.saeima.lv/en/legislative-process/constitution>

²⁸ <https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/1814-05-17>

הטבע צריך להיות על בסיס שיקולים מקיפים וארוכי טווח, שבאמצעותם תישמר הזכות גם לדורות הבאים. נוסף על כך, זכאים התושבים לקבל מידע סביבתי מפורט וזאת כדי לשמור על הזכות האמורה. סעיף 112 :

"Every person has the right to an environment that is conducive to health and to a natural environment whose productivity and diversity are maintained. Natural resources shall be managed on the basis of comprehensive long-term considerations which will safeguard this right for future generations as well.

In order to safeguard their right in accordance with the foregoing paragraph, citizens are entitled to information on the state of the natural environment and on the effects of any encroachment on nature that is planned or carried out

The authorities of the state shall take measures for the implementation of these principles"

חוקת ספרד:²⁹ החוקה מעגנת את ההגנה הזכות לסביבה ראויה בפרק שכותרתו "עקרונות מנחים למדיניות כלכלית וחברתית", העוסק בזכויות חברתיות. נוסף על כך, החוקה קובעת את חובת המדינה להגביל את השימוש במשאבי הטבע ואת תוצאותיה של הפרת הוראות אלה. וכך נקבע סעיף 45 :

1. Everyone has the right to enjoy an environment suitable for the development of the person, as well as the duty to preserve it.

2. The public authorities shall watch over a rational use of all natural resources with a view to protecting and improving the quality of life and preserving and restoring the environment, by relying on an indispensable collective solidarity.

3. For those who break the provisions contained in the foregoing paragraph, criminal or, where applicable, administrative sanctions shall be imposed, under

²⁹<https://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/detalleconstitucioncompleta/index.html?lang=en>

the terms established by the law, and they shall be obliged to repair the damage caused".

חוקת הודו:³⁰ החוקה מטילה חובות על המדינה בכל הקשור לאיכות הסביבה בפרק שעניינו זכויות יסוד. בפרק זה מטילה החוקה גם חובות על האזרחים בנושא איכות הסביבה. כל אזרחי חייב להגן על הסביבה הטבעית, לרבות יערות, אגמים, נהרות וחיי הטבע, לשפר אותה ולהתנהג בחמלה כלפי בעלי-החיים. **סעיף 48A:**

"Protection and improvement of environment and safeguarding of forests and wild life.."

חוקת פינלנד:³¹ החוקה קובעת את ההגנה על הזכות לסביבה ראויה. מבחינת חובות המדינה להגן על הסביבה: החוקה קובעת כי על המדינה לעשות "מאמץ" להגן על הסביבה. ניתן לטעון כי הפירוש המשפטי הוא אינו מחייב. וכך החוקה קובעת תחת סעיף 20:

"Responsibility for the environment: Nature and its biodiversity, the environment and the national heritage are the responsibility of everyone. The public authorities shall endeavour to guarantee for everyone the right to a decisions healthy environment and for everyone the possibility to influence the" that concern their own living environment

חוקת קרואטיה:³² המדינה מחויבת להבטיח את זכותם של האזרחים לסביבה בריאה ועל האזרחים, הממשלה, גופים ציבוריים וכלכליים להעניק תשומת לב מיוחדת לשמירה על בריאות האדם, הטבע והסביבה. עוד קובעת

³⁰ <https://legislative.gov.in/constitution-of-india>

³¹ <https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf>

³² https://www.constituteproject.org/constitution/Croatia_2013

החוקה בפרק הזכויות, כי תהיה הגנה מיוחדת על משאבי הטבע. ובפרק עקרונות היסוד נקבע עקרון שימור הטבע והסביבה כחלק מהערכים העליונים של הסדר החוקתי במדינה. סעיף 69 :

"Everyone shall have the right to a healthy life. The state shall ensure conditions for a healthy environment"

Everyone shall, within the scope of his/her powers and activities, accord particular attention to the protection of human health, nature and the human environment"

VII. הליכים משפטיים בבתי המשפט ברחבי העולם אשר עיגנו הגנה חוקתית

על הזכות לסביבה ראויה

בשנים האחרונות החלו בתי משפט בעולם להכיר בכך שקיימת הגנה חוקתית על זכויות סביבה. בכך, פסקו בתי המשפט לטובות זכויות סביבתיות. כפי שניתן לראות להלן, בהליכים משפטיים נעזרו בתי המשפט בזכות לסביבה, הן כזכות עצמאית העומדת בפני עצמה והן כזכות יסוד הנגזרת מזכויות קיימות בחוקות המדינות, כמו הזכות לחיים וכבוד, על מנת להכריע בתביעות סביבה ואקלים שהוגשו. יתרה מכך, בתי המשפט פירשו את חובת המדינה להגן אקטיבית על תושביה מפני מפגעים סביבתיים וסכנה אקלים מתוקף מחויבות המדינה תחת אמנות בינלאומיות של זכויות אדם. להלן דוגמאות לפסיקותיהם.

הולנד

בית המשפט בהולנד קיבל את העתירה ארגון סביבתי – **Urgenda Foundation v. State of the Netherlands**³³ אשר הגיש עתירה כנגד ממשלת הולנד בטענה שהיא מפרה את סעיפים 2 ו-8 של European Convention on Human Rights (האמנה האירופית לזכויות אדם, להלן: "ECHR")³⁴. הארגון דרש מממשלת הולנד למלא את חלקה בהתמודדות עם הפחתת פליטות גזי חממה העולמיים ומשבר האקלים. יובהר כי לא הייתה דרישה ברורה לחוקק חוק אקלים מטעם הארגון אולם בית המשפט העליון ההולנדי הורה לממשלה לשנות את יעד פליטת גזי החממה שלה בהתאם להמלצות ועד המומחים הבינלאומי (IPCC) והיעדים המעוגנים בהסכם פריז. בית המשפט קבע כי על הממשלה לעמוד ביעדים אלו וזאת על מנת להגן על זכותם של תושבי הולנד לחיים (סעיף 2 לאמנה האירופית לזכויות אדם) ולחיי משפחה (סעיף 8 לאמנה האירופית לזכויות אדם).

³³ Urgenda היא קרן ללא מטרות רווח בהולנד שמטרתה לסייע באכיפת אמנות סביבתיות לאומיות, אירופיות ובינלאומיות.

³⁴ <https://climatecasechart.com/non-us-case/urgenda-foundation-v-kingdom-of-the-netherlands/>

בית המשפט קבע כי לכל מדינה יש חובה אינדיבידואלית לפקח על פעילויות בתוך תחום השיפוט שלה כדי להתמודד עם ההשפעות השליליות של שינויי האקלים, למרות אופיו הגלובלי של המשבר. ממשלת הולנד מחויבת לאמץ אמצעים "סבירים ומתאימים" להפחתת פליטת גזי חממה.

לאור עתירת "Urgenda Foundation" ופסיקת בית המשפט בעניין, חוקק חוק האקלים בהולנד, בשנת 2019 (Climate Law), ³⁵ ועיגן יעד מחייב של הפחתה של 95% בפליטת גזי חממה מרמת הפליטות במדינה כפי שהייתה בשנת 1990, וזאת עד לשנת 2050. על מנת לעמוד ביעד זה, החוק קובע יעד ביניים לשנת 2030 במסגרתו תופחת פליטת גזי החממה של הולנד ב-49% לעומת הרמות שנמדדו בשנת 1990. בנוסף, החוק מורה לממשלה לאמץ תוכנית אקלים לאומית במסגרתה תוגדר מדיניות האקלים שעל השרים הרלוונטיים להוציא לפועל על מנת להבטיח עמידה ביעדי ההפחתה שנקבעו בחוק; החוק מורה לממשלה לפרסם אחת לשנתיים דו"ח המפרט את התקדמות יישום תוכנית האקלים והאמצעים הננקטים להבטחת העמידה ביעדי ההפחתה; בהתאם להוראות החוק, כל שנה, הסוכנות להערכת הסביבה ההולנדית מחויבת לפרסם דו"ח מדעי העוסק בהשלכות מדיניות האקלים שננקטה בשנה הקלנדרית הקודמת.³⁶

ארה"ב - מדינת מונטנה

פסק דין תקדימי שקובע כי לתושבי מונטנה קיימת הגנה חוקתית לסביבה נקייה ובריאה, הכוללת בתוכה התייחסות להשפעות האקלים. העותרים בעניין Held v. Montana ³⁷ טענו נגד החוקתיות של מדיניות האנרגיה המדינית של מונטנה, המבוססת על דלקים מאובנים. לטענתם, ממשלת מונטנה הפרה את זכויות העותרים לסביבה נקייה ובריאה, בטיחות, בריאות, אושר, כבוד הפרט והגנה שווה. העותרים ביקשו להכריז כי זכותם לסביבה נקייה ובריאה כוללת מערכת אקלים יציבה וכי מדיניות האנרגיה של המדינה וחריג שינויי האקלים מפריס את זכויותיהם החוקתיות. בסעד המבוקש העותרים ביקשו מבית המשפט להכיר בקשר בין פעולות המדינה לנזקים שלהם ולהכיר במחויבות של המדינה להגן עליהם מפני הסכנות כחלק מההתייבויות החוקתיות של המדינה. מנגד, טענה המדינה כי מדיניות השימוש בדלקים מאובנים אינה סותר את הבטחת החוקה שלה ל"סביבה נקייה ובריאה".

בית המשפט המחוזי במונטנה קיבל את העתירה ומצא שהפליטות של המדינה אכן היו גורם מהותי בתרומתם לשינויי האקלים. בתי המשפט קבע כי החוקים המגבילים את הרגולטורים להתחשב בהשפעות האקלים בפרויקטים של אנרגיה אינם חוקתיים. השופטת ציינה גם שלתושבי מונטנה יש זכות חוקתית לסביבה נקייה ובריאה, הכוללת בתוכה התייחסות להשפעות האקלים.

עניין מונטנה מהווה פסק דין תקדימי וזאת משום שבפסיקות סביבתיות קודמות בארה"ב, לדוגמא בעניין בפרשת ג'וליאנה נגד ארצות הברית,³⁸ בה טענו בני נוער נגד מדיניות אקלימית, בימה"ש מצא שהקשר הסיבתי

³⁵ https://www.eerstekamer.nl/behandeling/20190710/publicatie_wet/document3/f=/vl0130dc3uyn.pdf

³⁶ הסוכנות ההולנדית: <https://www.pbl.nl/en>; דו"ח ההתקדמות ל-2022: <https://www.pbl.nl/sites/default/files/downloads/pbl-2022-climate-and-energy-outlook-of-the-netherlands-2022-4839.pdf>

³⁷ <http://climatecasechart.com/case/11091>
³⁸ <https://climatecasechart.com/case/juliana-v-united-states/>

בין מדיניות הממשלה להחרפה במשבר האקלים הוכח אבל נקבע כי זה היה מעבר לסמכותו של בית המשפט להעניק לתובעים את הסעד המבוקש - תוכנית כלל ארצית להפחתת פליטות הפחמן.

כפי שהסבירה זאת שופטת המחוז של ארה"ב ג'וזפין סטטון, שכתבה בהתנגדות בעניין ג'וליאנה:³⁹

"The right at issue is not to be entirely free from any climate change. Rather, plaintiffs have a constitutional right to be free from irreversible and catastrophic climate change. . . . Practical redressability is not measured by our ability to stop climate change in its tracks and immediately undo the injuries that plaintiffs suffer today — an admittedly tall order; it is instead measured by our ability to curb by some meaningful degree what the record shows to be an otherwise inevitable march to the point of no return"

גרמניה:

בשנת 2021 התקבל תקדים בעניין **Neubauer et al. v. Germany**.⁴⁰ בבית המשפט החוקתי בגרמניה שקבע כי **הזכות לחיים ולשלמות הגוף המעוגנת בחוקה הגרמנית מחייבת את ממשלת גרמניה להגן על תושביה מפני סכנות סביבתיות וסכנות אקלים**. התובעים ביססו את טענותיהם בעיקר על הזכות הבסיסית של כבוד האדם וזכות היסוד לחיים ולשלמות הגוף, שתיהן מעוגנות בחוקה הגרמנית,⁴¹ בצירוף של הדרישה להגן על יסודות החיים הטבעיים באחריות לדורות הבאים הכתובה בסעיף באותו חוק יסוד. לטענתם התובעים, ממשלת גרמניה אינה קבעה יעדי הפחתת פליטות שאפתנים מספיק ומתוקף כך, זכותן החוקתית לחיים נפגעת. בית המשפט הטיל חובה על המדינה להגן אקטיבית על אזרחיה מפני סכנות אקלימיות, והורה על המדינה להציב יעדים מחמירים יותר להפחתת פליטות גזי חממה.⁴² בית המשפט דחה את הטענה כי התרומה החלקית של גרמניה לשינוי האקלים הגלובלי פוטרת אותה מקיום חובותיה החוקתיות והכיר בחובה של המדינה להגן על הדורות הבאים. על כן, בית המשפט הורה לבית המחוקקים הגרמני לקבוע הוראות ברורות ליעדי הפחתה. וכך קבע:

³⁹ קישור להליך: (<http://climatecasechart.com/case/juliana-v-united-states/>)

⁴⁰ (<https://climatecasechart.com/non-us-case/neubauer-et-al-v-germany>)

⁴¹ [https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0229%20\(Ger.\)](https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0229%20(Ger.))

⁴² [https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0229%20\(Ger.\)](https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/englisch_gg.html#p0229%20(Ger.))

"no state can resolve the problems of climate change on its own (...) does not
.invalidate the national obligation to take climate action"

לאור החלטת בית המשפט, המחוקקים הפדרליים העבירו הצעת חוק שנכנסה לתוקף ב-31 באוגוסט 2021. היא העלתה את יעד ההפחתה לשנת 2030 מ-55% ל-65% (בהשוואה לשנת הבסיס 1990). כמו כן, הוא עדכן את מסלול ההפחתה לשנים 2031-2040, והרחיב את המעורבות בקביעת תקציבים בחקיקה משנת 2031 ואילך. לבסוף, שנת היעד להשגת ניטרליות פחמן הוקדמה מ-2050 ל-2045.⁴³

ניתן לראות כי בית המשפט התייחס באופן מורחב לעיגון של הזכות לחיים ושלמות הגוף בחוקה הגרמנית, בקביעתו כי התנהלות לוקה בחסר בכל הנוגע למשבר האקלים פוגעת בזכות זו. קביעה זו מראה את החשיבות בכינון חוק יסוד הסביבה במדינת ישראל אשר יעגן את המעמד הנורמטיבי הגבוה להגנה מפני נזקי האקלים.

שוויץ:

בעניין *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland*,⁴⁴ בית הדין האירופי לזכויות אדם, קבע כי הזכות לחיים פרטיים ומשפחתיים המעוגנת תחת סעיף 8 לאמנה האירופאית לזכויות האדם (ECHR), פירושה שמדינות מחויבות להגן על אזרחיהן מפני "ההשפעות והשליליות החמורות" של שינויי האקלים.

בית המשפט מצא שממשלת שוויץ לא עמדה בהתחייבויותיה, משום שנכשלה בעמידה ביעדי הפחתת פליטת גזי חממה ועד כה לא יושם מסגרת רגולטורית מקומית שתתמודד עם יעדים אלו. התביעה הוגשה על ידי עמותה שווצרית "Verein KlimaSeniorinnen" יחד עם ארבע נשים מבוגרות, אשר טענו שהממשלה לא נוקטת מספיק כדי לטפל בשינויי האקלים ושלא הייתה כלל הצדקה לחוסר המעש שלה. התובעות טענו ש"מטרת בקשתן היא לחייב את הרשויות לשמור על חייהם ובריאותם ולנקוט בכל האמצעים הנדרשים על פי החוקה והאמנה וכדי למנוע את עליית הטמפרטורה עולמית...". אינטרס אישי שהיה לתובעות ונטען כחלק מהתביעה הוא עצם היותן נשים מבוגרות, חלק מקבוצה פגיעה אל מול שינויי האקלים. בפסק הדין נקבע כי:

"יש לזכור כי האמנה היא מכשיר חי שיש לפרש אותו לאור התנאים של ימינו, ובהתאם להתפתחויות במשפט הבינלאומי, על מנת לשקף את הרמה ההולכת וגוברת הנדרשת בתחום ההגנה על זכויות האדם. בכך, ישנה מחויבות לתקיפות רבה יותר בהערכת הפרות של ערכי יסוד של חברות דמוקרטיות... נחיצות המאבק בשינויי האקלים ובדחיפות הטיפול בהשפעותיהם השליליות, לרבות הסיכון החמור והבלתי הפיך, כמו גם הכרה מדעית,

⁴³ Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment. Steinmetz, et al. v. Germany: https://climate-laws.org/geographies/germany/litigation_cases/steinmetz-et-al-v-germany [%22001-233206%22]. ⁴⁴ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2253600/20%22%5D,%22itemid%22%5B%22001-233206%22%5D%7D>

פוליטית ושיפוטית בקשר בין ההשפעות השליליות של שינויי האקלים והנאה מזכויות האדם". (סעיף 434 לפסק הדין).

קולומביה:

בית המשפט בקולומביה קבע כי זכויות היסוד של חיים, בריאות, קיום מינימלי, חירות וכבוד האדם קשורות באופן מהותי לחובת המדינה להגן על הזכות לסביבה ונקבעות על ידי הסביבה והמערכת האקולוגית. בהליך משפטי שהתקיים בשנת 2018, Future Generations v. Ministry of the Environment and Others,⁴⁵ בני נוער בגילאי 7 עד 26 תבעו גופים ממשלתיים קולומביאניים, עיריות ושלושה תאגידים הפועלים ביער הגשם באמזונס על מנת לאכוף את זכויותיהם החוקתיות לסביבה בריאה, חיים, בריאות, מזון ומים. התובעים טוענים כי שינוי האקלים, יחד עם כישלונה של הממשלה לצמצם את כריתת היערות באמזונס הקולומביאני ולהבטיח עמידה ביעד איפוס פליטות נטו עד שנת 2020, כפי שהוסכם במסגרת הסכם פריז ותוכנית הפיתוח הלאומית 2014-2018, מאיים על זכויות היסוד של התובעים. התובעים הראו כי הממשלה החילה מדיניות שהגבירה את כריתת היערות והגישו עתירה באמצעות מנגנון משפטי התובע הגנה מיידית על זכות יסוד. בית המשפט בערכאה הראשונה פסק נגד התובעים, וכתוצאה מכך הם ערערו לבית המשפט העליון אשר הפך את החלטת בית המשפט קמא, מתוך הכרה בכך ש"זכויות היסוד של חיים, בריאות, קיום מינימלי, חירות וכבוד האדם קשורות באופן מהותי ונקבעות על ידי הסביבה והמערכת האקולוגית". וכך הוא קבע. בית המשפט העליון לצדק הכיר לראשונה בכך שהאמזונס הקולומביאני הוא בעצמו יישות משפטית בעלת זכויות. בית המשפט הוציא חמישה צווים מחייבים נגד הנאשמים להפחתת כריתת יערות ופליטת גזי חממה והכריז כי האמזונס הקולומביאני זכאי להגנה, שימור, תחזוקה ושיקום. בית המשפט הורה לממשלה לגבש וליישם תוכניות פעולה לטיפול בכריתת יערות באמזונס. וכך מתוך פסק הדין: (פסקה 11.3)⁴⁶

"it is imperative to adopt immediate mitigation measures, and to protect the right to environmental welfare, both of the plaintiffs, and to the other people who inhabit and share the Amazonian territory, not only nationals, but foreigners, together with all inhabitants of the globe, including ecosystems and living beings"

⁴⁵ <https://climatecasechart.com/non-us-case/future-generation-v-ministry-environment-others/>
⁴⁶ https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2018/20180405_11001-22-03-000-2018-00319-00_decision.pdf

בהמשך, בשנת 2023, גם בעניין *challenging environmental impact assessment law for failing to consider climate change*⁴⁷ בית המשפט החוקתי הקולומביאני, קבע כי החוק המורה על ביצוע תסקיר השפעה על הסביבה (EIA), חייב לכלול ולהתייחס לשינויי האקלים בביצוע התסקיר השפעה על הסביבה. בית המשפט קבע כי אי הכללת שינויי האקלים תהווה הפרה של החוקה הקולומביאנית וכישלון בלהבטיח את ההגנה על הזכות לסביבה בריאה ופיתוח בר קיימא. לאור כך - בית המשפט הורה לפרסם תקנות חדשות על מנת להבטיח ששינויי האקלים ילקח בחשבון, והורה למשרד לאיכות הסביבה הקולומביאני לשנות ולעדכן את תנאי ההתייחסות ל-EIA.

בשנת 2024, בעניין *José Noé Mendoza Bohórquez et al. v. Department of Arauca et al*⁴⁸, בית המשפט החוקתי בקולומביה קבע כי שהגירה הנגרמת על ידי סביבה ואקלים היא אכן גורם לעקירה פנימית בכפייה. בית המשפט מצא כי התובעים עזבו את בתיהם עקב נזקי משבר האקלים – וככאלה, כפופים להגנה מיוחדת של ממשלת קולומביה. כתוצאה מכך, בית המשפט מצא כי קיים ואקום חקיקתי בכל הנוגע להגנה מיוחדת על הסביבה ועקירה מאולצת על רקע האקלים והורה לקונגרס להוציא את החקיקה הדרושה למילוי. למרות היעדר רגולציה ספציפית, בית המשפט קבע כי על הרשויות להבטיח את זכויות הקורבנות ולהעניק תשומת לב וסיוע החורגים מההשלכות המיידיות של העקירה הכפויה ומטרתה לייצב את מצבם של הקורבנות.

אסטוניה:

בשנת 2024, בעניין *Fridays for future Estonia v. environmental board*⁴⁹, בית המשפט המנהלי באסטוניה קיבל את טענת התובעים כי לאור החרפת משבר האקלים, הפעלת מפעל מזהם שעוסק בפצלי שמן, פוגעת בזכות לסביבה ראויה. התביעה שהגישה המועצה הסביבתית האסטונית כנגד ההיתר שקיבל מפעל פצלי שמן לפעול עד סוף 2034, והחיל מיידית צו זמני האוסר על הפעלת המפעל.

אירלנד:

בעניין *Community law and mediation center and others v. Ireland*⁵⁰, עומדת השאלה האם תוכניות הפעולה האקלימיות של שנת 2024 של אירלנד אינן מספקות ובכך הן מהוות הפרה של זכויות חוקתיות. התובעים, טוענים שהתכנית פעולה חותרת תחת פעילות אקלים אפקטיבית בהתאם לחובות החוקיות של אירלנד כמו זכויות היסוד של חוקת אירלנד 1937, האמנה האירופית לזכויות אדם ואמנת היסוד של האיחוד האירופי. ההליך תלוי ועומד ונכון ליום כתיבת מחקר זה.

⁴⁷ [Challenging Environmental Impact Assessment law for failing to consider climate change - Climate Change Litigation](https://climatecasechart.com/non-us-case/jose-noe-mendoza-bohorquez-et-al-v-department-of-arauca-et-al-climate-induced-migration-as-forced-displacement/)

⁴⁸ <https://climatecasechart.com/non-us-case/jose-noe-mendoza-bohorquez-et-al-v-department-of-arauca-et-al-climate-induced-migration-as-forced-displacement/>

⁴⁹ [Fridays for Future Estonia vs. Environmental Board - Climate Change Litigation](https://climatecasechart.com/non-us-case/fridays-for-future-estonia-vs-environmental-board-climate-change-litigation/)

⁵⁰ <https://climatecasechart.com/non-us-case/community-law-and-mediation-centre-and-others-v-ireland/>

בעניין Finnish Association for Nature Conservation and others v. Finland⁵¹, שהוגש על ידי ארגוני סביבה וזכויות אדם לבית המשפט לעניינים מנהליים של פינלנד, דנו בשאלה האם מדיניות האקלים של ממשלת פינלנד מהווה הפרה של זכויות אדם. התביעה נבעה בשל ההשפעה החזקה של התחממות האקלים על אורח החיים המסורתי של העם הסאמי שחי בשטח המדינה.⁵² העותרים טוענים כי פעולות האקלים הבלתי מספקות של הממשלה והתעלמות ממעמדם המיוחד של העם הסאמי בכינון צעדי מדיניות, מפרות את הזכויות המובטחות לעם הסאמי על ידי החוקה ומתוארות בחוק האקלים של פינלנד משנת 2022, שמטרתו להשיג ניטרליות פחמן עד 2035. ההליך תלוי ועומד ונכון ליום כתיבת מחקר זה.

דרום אפריקה

בשנת 2024, עניין The green connection npc and Natural justice v. Minister of forestry, Fisheries and the Environment and others⁵³, עתרו כנגד ההחלטה להעניק אישור סביבתי לביצוע קידוח מול החוף הדרום-מערבי של דרום אפריקה. העותרים טענו כי תסקיר ההשפעה על הסביבה (EIR) שעליו התבססה אותה החלטה, סותר את חוקת דרום אפריקה המבטיחה את הזכות לסביבה בריאה, המוגנת עבור הדורות הנוכחיים והעתידים בשל כך שהוא מפר את עקרונות הערכת ההשפעה הסביבתית. בשל כך, טענו העותרים כי ההחלטה על מתן אישור סביבתי התקבלה ללא הערכה מעמיקה של ההשלכות הסביבתיות, ללא התחשבות בהשפעות של שינויי אקלים הקשורים לשימוש בנפט או גז כלשהם שהתגלו על ידי הפרויקט המוצע וללא הערכת השפעות חוצות גבולות אפשריות של דליפת נפט כתוצאה מפיצוץ. בנוסף, הפרויקט אינו מעריך כראוי את היקף ההשפעות החברתיות-כלכליות, כולל הפסדי הכנסה פוטנציאליים עבור פעולות דיג וקהילות חוף באזור. ההליך תלוי ועומד ונכון ליום כתיבת מחקר זה.

בית הדין האירופאי לזכויות אדם:

בעניין Duarte Agostinho and others v. Portugal and 32 other states⁵⁴, הוגשה תלונה לבית הדין האירופי לזכויות אדם. באותו העניין דנו האם אותם מדינות הפרו את זכויות האדם של ילדים ובני נוער משום שלא נקטו פעולה מספקת בנושא שינויי האקלים. התובעים ביקשו מבית המשפט להוציא צו שיחייב את הממשלות שלהם לנקוט בצעדים שאפתניים יותר, הם הסתמכו על סעיפים 2,8,14 לאמנה האירופית לזכויות האדם, המגנים על הזכות לחיים, הזכות לפרטיות והזכות שלא לחוות אפליה.

המתלוננים טוענים כי זכותם לחיים מאוימת על ידי השפעות שינויי האקלים, שזכותם לפרטיות כוללת את רווחתם הפיזית והנפשית, והיא מאוימת על ידי גלי חום שמאלצים אותם לבלות זמן רב יותר בתוך הבית וכי

⁵¹ <https://climatecasechart.com/non-us-case/finnish-association-for-nature-conservation-and-others-v-finland>

⁵² העם הסאמי, הם בני העם היושב בלפלנד שנמצאת בצפון סקנדינביה. על פי ההערכות מונה האוכלוסייה הסאמית כ-70 אלף נפש. הסאמים מהווים מיעוט בכל המדינות בהם הם יושבים, ולמעשה אף בלפלנד עצמה, בה אין הם מונים אלא כ-3.25 אחוז מהאוכלוסייה, שרובה סקנדינבית.

⁵³ <https://climatecasechart.com/non-us-case/review-application-against-decision-to-grant-an-environmental-authorisation-to-conduct-exploratory-drillings>

⁵⁴ Duarte Agostinho and Others v. Portugal and 32 Other States - Climate Change Litigation

כאנשים צעירים, הם עומדים לחוות את ההשפעות הגורעות ביותר של שינוי האקלים. בנוסף- הוגשה עמדה של הנציבות האירופית ובה ניתן דגש על השפעת ההידרדרות הסביבתית ושינוי האקלים על זכויות האדם ב-9 באפריל 2024, בית המשפט האירופי הכריז כי הבקשה אינה קבילה. ביחס לסמכות חוץ-טריטוריאלית, בית המשפט לא מצא עילה להרחיב את הבקשה השיפוטית כפי שביקשו המבקשים.

פקיסטן:

בית המשפט לערעורים בפקיסטן, בעניין Leghari v. Federation of Pakistan, בשנת 2015 קיבל את טענות התביעה כי **עיצוב הממשלה ביישום תוכניות הפעולה להתמודדות עם שינויי האקלים פוגע בזכויות היסוד של האזרחים**.⁵⁵ בנוסף, בית המשפט טען כי הזכויות החוקתיות לחיים ולכבוד האדם כוללת את הזכות לסביבה בריאה ונקייה. באותו מקרה, חקלאי פקיסטני תבע את הממשלה בטענה כי על הממשלה להמשיך במאמצי הפחתה או הסתגלות לשינוי אקלים, וכי כישלונה של הממשלה לעמוד ביעדים שהוצבו בתחום זה הביא להשפעות מיידיות על ביטחון המים, המזון והאנרגיה של פקיסטן. בית המשפט קיבל טענות אלו והנחה את משרדי הממשלה למנות ממונה אקלימי וזאת על מנת לסייע בהבטחת יישום המדיניות האקלימית. בנוסף, נקבע כי על הממשלה להקים ועדת שינוי אקלים המורכבת מנציגים של משרדי מפתח (אנרגיה, סביבה, כלכלה וכדומה), ארגונים לא ממשלתיים ומומחי אקדמיה, וזאת על מנת לעקוב אחר התקדמות הממשלה.

האו"ם:

בנובמבר 2021, 14 פעילי אקלים צעירים מרחבי העולם הגישו עצומה למזכ"ל האו"ם, אנטוניו גוטריש, בבקשה **להכריז על מצב חירום אקלימי** – Children's Petition to the United Nations Secretary-General to Declare a Climate Emergency⁵⁶ העותרים מסתמכים על ההשפעות של שינוי האקלים על זכויות האדם, במיוחד על זכויות הילדים כפי שהוכרו על ידי האו"ם וכמה מסוכנויותיו. העותרים קוראים למזכ"ל להכריז על **מצב חירום אקלימי כלל מערכתי ברמה 3 באו"ם** – שפירושה הצבת פעולת אקלים בראש סדר היום של כל סוכנות של או"ם. העותרים טוענים כי יש צורך בתגובה מקיפה של האו"ם למצב החירום האקלימי: (1) מכיוון שחוק זכויות האדם הבינלאומי מחייב מדינות להפחית פליטות גזי חממה בעלות השפעות חוצות גבולות, (2) כדי לטפל באי-השוויון הבסיסי של שינוי האקלים, (3) לתת מענה משפטי לבני הנוער ולמלא את הבטחת אמנת האו"ם **להגן על הדורות הבאים**.⁵⁷ צעד זה יבטיח שניתן יהיה להקצות משאבים וכוח אדם של האו"ם במהירות כדי לספק סיוע ומומחיות מדעית למדינות הפגיעות ביותר לאסונות אקלים. **זה גם יבטיח שהאו"ם יוכל לקדם מדינות לעבר עמידה ביעדי הפחתת הפליטות שלהן על בסיס הכרה באופי הדחוף של פעולות אלה.**

בריטניה:

⁵⁵ <https://climatecasechart.com/non-us-case/ashgar-leghari-v-federation-of-pakistan>
⁵⁶ https://climate-laws.org/geographies/international/litigation_cases/children-s-petition-to-the-united-nations-secretary-general-to-declare-a-climate-emergency

⁵⁷ לטענת העותרים, תגובת האו"ם למגפת COVID-19 מספקת את המתווה לפעולה אקלימית. לנוכח המגיפה גייסו תגובה מקיפה של האו"ם למשבר הבריאות העולמי והפעילו צוות ניהול משברים של האו"ם. העותרים טוענים שמצב החירום האקלימי מצדיק **תגובה דומה** כאיום חמור ודחוף כמו המגיפה העולמית.

בשנת 2017 בעניין Plan B Earth and Others v. The Secretary of State for Business, Energy, and Industrial Strategy⁵⁸ ארגון סביבתי הגיד עתירה כנגד ממשלת בריטניה בטענה כי המדינה הפרה את חוק שינויי האקלים 2008 וחוקים אחרים בכך שלא קבעה יעד של איפוס פליטות עד שנת 2050. (נקבע יעד הפחתת פליטת פחמן לשנת 2050 הנמוך ב-80% לפחות מהסך הכולל של פליטות גזי החממה של בריטניה ב-1990) (הצטרפו לתביעה 11 תובעים אזרחים בגילאים 9 עד 79 לאור היותם אוכלוסיות פגיעות לנזקי משבר האקלים). התובעים טוענים כי על שר החוץ להפוך את היעד לשנת 2050 שאפתני יותר כדי לשקף את ההתפתחויות המדעיות מאז 2008 ואת כוונת הסכם פריז להגביל את ההתחממות הממוצעת ל-1.5 מעלות צלזיוס. לפי סעיף 2 לחוק משנת 2008, למזכיר המדינה יש את הסמכות לשנות את היעד לאור ההתפתחויות המדעיות והמשפט הבינלאומי. **התובעים טוענים שאי שינוי היעדים פוגעים בזכויות האדם שלהם – הפרת המדינה את חוק זכויות האדם 1998; וכן את חובת השוויון הקבועה בסעיף 149 לחוק השוויון 2010 בבריטניה.** העתירה נדחתה לאור כך שבימה"ש קבע שיש שיקול דעת לממשלה לקבוע את היעדים וכי לא הוכחה הפגיעה בזכויות האדם. גם הערעור על קביעתו של בית המשפט לדחות את העתירה לא התקבל.

הדין בהאג:

בדצמבר 2024, החלו דיונים בית הדין הבינלאומי לצדק של האו"ם בהאג בהולנד על המאבק בשינויי האקלים.⁵⁹ האו"ם ביקש מבית המשפט העולמי הגבוה (ICJ), להמציא חוות דעת מייעצת לגבי המחויבויות שיש למדינות להתמודד עם שינויי האקלים ומה ההשלכות המשפטיות שיכולות להיות אם לא יעשו זאת. מטרתו של ההליך בהאג, מלבד חוות דעת מייעצת, הוא יצירת מסגרת חקיקתית אשר תחייב את המדינות להיאבק בשינויי באמצעות חובות ועיצומים כנגד המדינות. לאור הגשת העתירה, שופטי בית הדין הבינלאומי ביקשו מיותר מ-100 מדינות וארגונים בינלאומיים שיגישו ממצאים ונתונים אקלימיים וסביבתיים. מדובר בהזדמנות ראשונה וחסרת תקדים לנסות להפסיק, או לפחות להפחית, את ההרס העולמי שנוצר ממשבר האקלים. השאלות המשפטיות הן בין היתר- אילו מדינות צריכות לשאת באחריות לנזק שהן גרמו? כיצד על המדינות להגן על אזרחיהן? האם התנהלות המדינות מנוגדת לחוקי זכויות אדם בינלאומיים? כיצד יש להגן על הדורות הבאים? ועוד. הכרעה לטובת העותרים בהאג תיצור מציאות משפטית חדשה ודרמטית.

⁵⁸ <https://climatecasechart.com/non-us-case/plan-b-earth-others-v-secretary-state-business-energy-industrial-strategy/>

⁵⁹ <https://www.swissinfo.ch/eng/climate-change/a-crucial-moment-for-climate-justice-is-unfolding-in-the-hague/88576132> <https://www.haaretz.co.il/nature/2024-12-03/ty-article/.premium/00000193-8be5-da5d-a3ff-ffef84840000>